

Osman Öde

SÖYGI HAKDA
BÄŞ SÖHBET

BIRINJI SÖHBET

SÖÝGI DURMUŞYŇ TÄJI

Türkmeniň ruhy medeniýetinde yşk hem-de söýgi belli-belli many halatlarynda bir-biri bilen doly gabat gelýän hem bolsa, olar, umuman, tapawutlandyrylmaly düünjelerdir. Yşk düşünjesi özünde juda çuňňur duýgy täsirliligini saklaýanlygy bilen tapawutlanýar. Bu aňlatma klassyky edebiýatymyzda, köplenç, ylahy söýgi manysynda ulanylýar. Ylahy söýgi bolsa Hudaýa gönügen bolsun, adama bildirilýän bolsun, tapawudy ýok, çuňňur ruhulyga ýugrulan hadysadyr. Söýgi meselesinderuhulygy meniň özüm pynhanlygyň alternatiwasy, hatda onuň gapma-garşylygydyýip bilýärim. Edil şonuň ýaly intimlikden mahrum söýginiň ýene bir görnüşi mähirdir.

Aýdaly, enäniň söýgüsi ýa enä söýgi intim bolup bilmez, ol arassa mähirdir. Şonuň üçinem ylahy söýgi hem, mähir hem erotik häsiýetden azat söýgüdür.

Giň manyly söýgi düşünjesine men şol erotik manydaky söýgi, erkek kişi bilen aýal maşgalanyň arasyndaky söýgi hökmünde düşüňärim. Şeýle söýgä söýüşmeklik, aşyk-magşuklyk diýlipdir. Aňlatmalardan görnüşi ýaly, munuň ýüze çykmagy üçin ikitaraplaýynlyk gerek. Söýginiň esasy aýratynlygy onuň hylwatlygydyr.

Ikitaraplaýyn duýgy, duýgularyň sataşygy söýginiň hylwat meýdanynda bolup geçýär. Hylwatlyk özgeler üçin, daşky dünýä üçin gizlinligi, ýaýyrynlygy, diňe iki adamyň baryp bilýän ruhy giňişligini göz önünde tutýar.

Aşyga ne döwrandyr, hylwat ýerde gowuşmak.

_____(Magtymguly)

Biziň tutan ilimiz illerden özge bolsun.

_____(Kemine)

Çöl ýerlerde zaryn-zaryn aglaly.

_____(Zelili)

*Dostlar, bu gün görüp, ýadyma düşdi,
«Ýar-ýar» diýip Mežnun bolan ýerlerim.*

_____(Seýdi)

Danyşsak hylwat ýerde, dilleriň ne ajaýyp.

_____(Mätäji)

Elbetde, şahyrlaryň eserleriniň tekstinden düşmän ýa ýokary galman pikir ýöretseň, gürrüň diňe duşuşyk, wysal ýerleri hakynda barýan ýaly. Emma biz tekstiň aňyrsyndaky ruhy anyklygy-da görmäni başarmalydyrys. Şonda atalarymyzyň ruhy bütin çuňňurlygynda hem bitewüliginde bildirer. Biz sözüň,

onda-da poetik forma salnan sözün, herhal, ruhy doly aňladardan ejizdigini ýatda saklamaly we sözi özümizden nämedir bir zatlary goşup, has çuňlaşdyrmaly, onuň düýbünde ýatan barlygy janlandyrmany başarmaly. Esere düşünmek, eserde aňladylan ýa-da sungatyň her hili şertliligi sebäpli ýarym aňladylan, çala aňladylan ruhy hakykatlara doly düşünmek diýmek, ony özboluşly suratda restawrasiýa etmek diýmekdir.

Hünärmenler bir wagtdan galan suratlary restawrasiýa edýärler. Şonda olar solan, has ýitip giden ownuk şekilleri täzeden janlandyrýarlar. Geçmişň edebi eserleri babatda beýtmek öz janly duýgyňdan olara duýgy goşup, şol eseri ýazýarka, şahyryň ýüreginde möwç uran, emma şertlilik zerarly ýatyp galan duýgulara gaýtadan jan bermegi, ony бүтін janlylygynda, reňbe-reňliginde dikeltmegi aňladýar.

şu nukdaýnazardan, ýokarky setirlerdäki hylwat ýer diňe bir çöli, düzi, ýagny real giňişligi däl-de, ruhy giňişligi aňladýar. Hylwatlyk aşyk-magşugyň arasyndaky duýgy birliginiň häsiýetine we ahwalatyna öwrülýär. Bu hylwaty ruhy meýdanda diňe iki adam bar, munda üçünjä orun ýok. Aşyk bile magşugyň sataşygy şol magnit meýdanyny emele getirýär. Onsoň olar bir-birinden aýrylyşaýanlarynda-da, ol meýdan ýokluga öwrülmeýär, gaýta aýrallyk näçe uzaga çekse, aradaky duýgy, ruhy arabaglanyşyk şonça-da güýçlenýär. Biri-birini ýürekden söýüp bilýän, biri-biri üçin Hudaý tarapyn ýaradylan aşyk-magşugyň arasyndaky şeýle göze görünmesiz, söýüp görmedikler üçin düşünmesiz şol duýgy arabaglanyşygyna-da, şol inçe ruhy reallyga-da söýgi diýilýär-dä! ^aeýle inçeligi üçinem söýgi— bu hylwaty meýdan, bu iki ynsan üçin ýaradylan dünýä akyl bilen däl, ruhuň bilen ýetmeli hakykat bolup durýar. Ruhun delili bolsa akylun delilinden güýçli bolýar diýdik. Ruhun hakykaty bolsa akylun hakykatlygyndan

has hakyky hem düýpli hakykatdyr.

Diýmek, ruh käbirleriniň pikir edişi ýaly, bir akylun hadysasy däl, ruhy reallyga dahylly bolmak üçin pikirlenmäni däl, duýmany, syzmany başarmak gerek. Soňkular bolsa öňkünden tapawutlylykda, dogabitdi beräýmese, soň terbiýeläp bolýan zatlar däl. Pikir endiklerini terbiýeläp bolýar, duýgy, syzgy bolsa endik däl-de, tebigylykdyr. ^uu ýerdenem özboluşly bir basgançak bolan ynsan söýgüsiniň barlyk merduwanyndaky derejesi aýan bolýar— ol akyl basgançagy

bilen ten basgançagyň arasyndaky bir reallykdyr. Söýgä akyl ýetirip bolmaýanlygy hem şonuň üçindir. Çünki islendik hakykata ýetmek, aralaşmak üçin onuň tebigatyna laýyk tebigatly, usully bolmaly. Söýginiň tebigaty akylun tebigatyna laýyk gelmeýär. Bu — bir. Ikinji bir tarapdan, söýginiň ten hadysasy dældiginden köp adamlaryň çyn söýgi duýgusyndan mahrumlygynyň, oňa

ukypsyszlygynyň emmasy görüňär: ten hem akyl ýaly gödek barlykdyr, onsoň adamlaryň köpüsi jynsy aragatnaşyga ukyply bolsalar-da, hakyky manydaky söýginiň duşundan geçip gidýärler. Sebäbi söýgi inçe, näzik barlyk. Söýgi ruhdur, ol bir lowlap ot alansoň öçmeýär.

Ýöne inçe söýginiň döremegi üçin oňa gatnaşyjylaryň ýöne bir ten göwresi däl, eýsem ruhy göwre, ruhy şahsyýet bolmaklary zerurdyr. Olar ruhy taýdan umumy köpçülikden saýlanan şahsyýetler bolmaly. Haýsydyr bir manyda ten gaýtalanyp, meňzeşlige sezewar hem bolup biler. Emma ruh gaýtalanmazdyr. Elbetde, söýgi aslynda ten duýgularyna esaslanýar. Ýöne söýgi ol duýgularyň belentlige galyp, ruhlanyş derejesidir. ^aonuň üçinem öýlenmäge— durmuşa çykмага, çaga öndürmäge hemmeler ukyply bolsa-da, söýgä ähli adamlar ukyply dälirler.

Söýgi barlyk meýdanydyr. Bu barlyk meýdanynda ýaşayş hyjuwy özüniň iň aňrybaş dartgynlylygyna hem mazmunlylygyna ýetýär. ^aahsyýet hökmünde adam özüniň barlygyna, hakykatlygyna akyl hem göz ýetirýär. ^aahsyýetiň içki

O. ÖDÄÝEW

145

dünýäsinde bolup geçýän şu hili üýtgeşikligi bir jümle bilen— türkmençe «Dünýä täzededen gelen ýaly boldum», «Bir ýaşan ýaly boldum» diýen jümleler bilen aňlatmak mümkin. Durmuşyň adaty akymynda duýgular täsirsizligi, gyzyksyzlygy bilen häsiýetlenýär. Duýgular, hamana, öňem birnäçe gezek ulanylan, täzeligini, terligini ýitiren zada, aýdaly, geýlip-geýlip sary çykan eşige meňzeýär. Çyn söýgüde bolsa adam gaýtalanmaz duýgularyň üsti bilen ýaşayşyň terligini, dünýäniň asylbaşky eldegmedikligini dadyp görýär. Bu ýerde dynnym ýalyjak hem duýgy galplygy, ýasamalygy, göwün kimri ýokdur.

^aeýle lezzetli ruhy ahwalat, elbetde, her bir adamyň söýgüsine miýesser edip durmaýar. Ondan-da beter, miýesser edäýenliginde-de, ol juda seýrek hem özem garaşylmadyk, öňünden oýlanylmadyk halatynda bolup geçýär. Söýginiň arzysy-da, dady-da, adam erki tarapyndan boýun egdirilýän, deslapdan belli bir maksatlara ugrukdyryp bolýan akyldyr pikir bile bir ýere sygyşmaýanlygy, oňsuksyzlygy, söýginiň akyl serişdesi bolan dil bile düşündirip bolmaýanlygy duýgularyň şol boýnuýogynlygyndan, adam erki babatdaky aýrybaşgalygyndan gelip çykýar. Söýgüde duýgular ilkibäşky päkligini, tebigylygyny, päkizeligini saklaýar. Duýgynyň şu alamatlaryny adam juda seýrek halatda başdan geçirýär. Soňra ol munuň üçin beýle bolýanlygyny-da düşündirmäge ukypsysz bolýar. Duýgularyň bize näbelli bolup galýan haýsydyr bir çylşyrymly sepleşiginden, utgaşygyndan şol seýrek ýaşayş hyjuwy, göwün däliligi ýüze çykýar. Söýgi ylhamy öňünden kesgitläp, ölçäp-biçip bolmaýanlygy bilen döredijilik ylhamyna meňzeşdir. ^aahyr näçe çytraşsa-da, näler özelense-de, bir halatda

ýeke setir hem ýazyp bilenok. Gaýta ol özüne, zehinine buýurjak, ýazdyrjak bolup agram saldygyça, bu zehin taýdan “gysyr kişiniň” özüne jebir edişi ýaly hossa öwrülýär. Ýogsam, göräýmäge, nämedir bir zat döretmek üçin ähli gerekli zatlar: pikir hem, döretmek islegi-de, sagdyn hem dynç bedendir kelle-de, boş wagt hem bar. Emma, teý, ýazyланok. ^aahyryň öňüne alan kagyzy hem öňki aklygyna galýar. Iň esasy bir zat, onuň erkine asla bagly däl, bu bagly dældigi bilenem ony hem kejikdirýän, şol bir wagtda-da ony juda buýsandyryýan— ol bu ýerden özüniň hemmelere asla-da nesip etmeýän ýokardaky bir beýik güýç bilen dahyllydygyny aňlaýar— bir itergi ýetenok.

^aahyr döretmeýän wagty-da “bagtlydyr”. Bu zenan üçin göwreliligini, göwre sinde çaga göterip ýörmegiň ýakymlylygy ýaly bir zatdyr. Emma bu adatydakysyndan artykmaç fiziki hossa, şahyr babatynda bolsa artykmaç ruhy hossa bilen baglanyşykly ejirli bagtdyr.

Ine, biz şu soňky jümlede— kesgitlemede ýaşaýyş fenomeniniň manysyna, ruhuň ölçegine salnan manysyna gelýäris: ýaşaýyş— ejir bile bagtyň, hossa bilen lezzetiň, aýy bilen süýjiniň şol bir wagtda, bir demde ýüze çykmasydyr. Bu jübüt ölçegler ýaşaýyşy birtaraplaýyn çygra salyp bolmaýandygyny görkezýär. Ýöne adam öz tebigatynyň aýratynlygyna görä ol jübütleriň haýsy hem bolsa bir tarapyny oňlaýar, beýlekisini indiki durmuş öwrüminde gabatlaşmak üçin duşundan geçirýär, çünki olaryň ikisini-de birden aňlamak adam üçin ýaşaýyş mümkin däl ederdi.

Ýaşaýyş oňynlyk bile tersinligiň utgaşygy bolsa, söýgi wulkanyň atylyşy kimin şol utgaşygyň aňrybaş dartgynlylyga ýetmegidir. Söýginiň türkmen baharynyň gülälegi kimin, ömri gysga many hem lezzet dokmädeligini başdan geçirmek üçin adatylygyň ikindiniň kölegesi ýaly uzyn many hem lezzet garyplygynyň içinde ýaşamaly bolýarys. Asyl duýgularyň joşguny bolan söýginiň adam ömrüniň uzynlygyndaky orny şeýledir. Söýgi duýgular arkaly aňlanylýan ylham, many hem azatlykdyr. Bu ruhy düşüňjeleriň üçüsiniňem çeşmesi bolsa gözelligidir.

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

10. Sargyt ' 2851

146

Gözellik hakynda tymsal gatyşykly hekaýatjygy gürrüň bereýin.

Bir baý kişi gaty owadan gyza aşyk bolupdyr. Baýlygyna buýsanýan, minnetli bir adam eken. Emma gyz hem juda ahlakly, päkize bir maşgala bolupdyr.

Onsoň özüne taý däl, öz deňi-duşy däl adamyň özi babatdaky gelşiksiz niýetinden habarly bolan gyzyň kalbynda ýakymсыз duýgy döräpdir. Başga alajy bolmansoň, gyz baýyň hyjuwyny öçürmegiň özüçe çykalgasyny tapypdyr: ol özüni jebre tutup, özüne zor salyp, ýörite horlanypdyr. Öňki gözellikden,

ýaňaklardan, meňizden, Kemine aýtmyşlaýyn, üç ak, üç garadan, üç ýogyn hem üç inçeden derek galmandyr diýýär. Olar artyndy, hapa bolup çykypdyr. Gyz bolsa horlanyp, edil çöp bolup galypdyr. Ine, birnäçe wagtdan ýene söz aýtmaga ýanyna gelen baýyň öňünde gyz şol artyndylary goýup:

— Ine, seniň aşyk bolan, duýgularyňy gozgan zatlaryň, al!— diýipdir. Baýyň bolsa ýüregi bulanyp, öýden çykyp gidipdir.

Elbetde, hekaýat gözelligi hakynda däl. Munuň nädogrulygy— gözelligi bile onuň materialynyň garyşdyrylýandygy. Bu hekaýatyň nukdaýnazaryndan seretseň, palçyk, laý bilen küýze bir zat bolup çykýar. Gözelligiň manysyny formasyz çig mal däl-de, materialyň utgaşygy tutýar. Muňa akyllý-başly göz ýetirmek

üçin gözellige Eflatunyň pelsepesiniň nazaryndan bakmalymyka diýýärin.

Gözelligi ruhy hadysadyr. Küýzäniň owadanlygyny ruhy başlangyç— küýzegäriň pikiri kemala getirýär. Ol palçygy forma salýar. Diýmek, gözelligi biziň barlyga bolan ruhy gatnaşygymyzdyr. Formasyz mazmun howaýylyklygyň usulydyr.

^aol usulyň aýratynlygyny, ýagny gözelligiň kämillik derejesini bolsa adamyň zehin, gözelligi düşünjesiniň hili kesgitleýär. Näme üçin asman bize gümmez şekilli bolup görünýär? Sebäbi biziň görejimiziň fiziologik gurluşy şoňa sebäp bolýar. Aslynda bolsa asman beýle formada däl ahyryn.

Gözelligiň öňünde hemmeler deň däl.

Birinjiden, hemmeler gözelligi döretmäge ukyply däl. Munuň üçin Hudaý beren zehin gerek. Gözelligi döretmek— öz ruhy aýratynlygyndan, «meniň» gaýtalanmazlygyndan gelip çykýan forma-mazmun utgaşygyny tapmakdyr. Ikinjiden, gözelligi her kim aňlap biler, emma oňa hemmeler mynasyp bolup, onuň yzynda durup bilmez. Zenanyň gözelligine mynasyp jogap bermekde iş bar. Söýgä ukyplylyk gerek. Bu bolsa edil zehin ýaly, tas özüňe, islegiňe bagly däl zatdyr. Çünki ilki bilen, zenanyň hem göwnünden turara özüň hem gözelligiň haýsydyr bir taraplaryna görnüşiň boýunça laýyk gelmeli. Bu — bir. Ikinji tarapdan bolsa, içki ruhy barlygyň— göwnüň aýratynlyklaryna görä-de söýgä ukyply bolmaly. Birinji hem, ikinji hem öz eliňdäki, öz islegiňe bagly, bolaýyn diýip bolup bolýan zatlar däl.

^aeýlekde, gözelligi gaty köp ejirlere hem hatda çykgynsyzlyga getirýär.

Gözelligi howaýylyk däl, anyklyk. Çünki ol ten bilen baglanyşykly. Adamzat ten duýgularyndan uç alýan gözelligiň ruhy ýüküni çekerden köplenç ejiz gelýär.

Gözellige ruh hökmünde baha bermekden, mynasyp bolmakdan ejiz gelýär.

Onsoň ol bu meselede gözelligiň anyklyk, ten hakykaty bilen baglydygyna agram berip, ýokary-ruha tarap göterilmän, peslige ýüz urýar; owadanlyk hem edil beýleki barlyklar — iýgi-içgi, egin-eşik ýaly teni kanagatlandyrmagyň serişdesi hökmünde görülyär. Gözellik «men — saňa, sen — maňa» diýilýän

alyş-çalşyň serişdesine öwrülýär, haryda öwrülýär. Haryt — maddy ölçegleriň bahasyna salnan gymmatlykdyr. Gözellik bolsa manysy boýunça ruhdur.

_ Sen owadan gyz, men hem gelşiksiz ýigit däl. Sen maňa öz gözelligiňi, men saňa gelşikliligimi, howandarlygymy, goragymy bagyş edýärim.

Ine, şu hili prinsipiň, adamzadyň köp bölegi üçin adaty bir geleşigiň gözelligiň ruhy manysy bilen baglanyşykly ylahy söýgä hiç hili dahyly ýokdur. Bu söýgi
O. ÖDÄÝEW

147

däl, söwdadyr. Bu adamzat däl, haýwanatdyr. ^aeýdip, adam özüne Alla tarapyn berlen purýadan ät galýar. Gözellik serişde däl, haryt hem däl. Maddy ölçeglere salyp bolýan bolsa, bu gözellik dälidir. Türkmen: «Tamakinçilik gursun» diýýär, gözellik bile tamakinçilik bir ýere sygyşýan zatlar däl.

Gözellik zemin diline geçirip bolmaýan asman hakykatydyr.

Söýginiň iň belent derejä ýeten döwri— orta asyrlar. Hut şonuň üçinem şol döwürde iň beýik sungat eserleri döredildi. Soňky asyrlar söýgini erotika öwürdi, aýak astyna taşlady, juda kemsitdi. Söýgi gatnaşyklary howalalykdan, ruhulykdan mahrum boldy. Aşyklaryň döwri geçdi. Indi oglan gyzy gaýtalanmaz ruhy şahsyýet hökmünde görenok, oglan üçin bir gyzyň ýerini islendik başga bir gyz tutup bilýän ýaly. ^aeýle ýagdaýda gyz bile bir gezek ýatyp-turmak däl, ömrüň ötinçä bile ýaşamak ýaly çirksiz isleg-de, hakyky söýginiň subutnamasy bolup bilmez. Bu bary-ýogy akýürekli, dogruçyl söwdanyň kadasydyr. Munuň özi XIX—XX asyrlaryň Ýewropa siwilizasiýasynyň ruhudyr. Munuň özi süriniň söýgüsidir. Pul jemgyýetiň Hudaýyna öwrülýär. Hawa, hawa, bu zatlar puluň jemgyýetiň Hudaýyna öwürülendigi üçin şeýle bolýar. Diýmek, şeýle jemgyýetdäki söýginiň hem Hudaýy puldur. Emma söýgi meselesinde pul — söwda prinsipleri gödek ýüze çykman, has inçelik bilen, adam psihikasynyň jümmüşindäki ýerlerde amala aşyrylýar. Gözellik kanunlaryna laýyklykda, söwda owadanlyk bilen edilýär.

^aonuň üçinem milli gözbaşlarymyza dolanmak baradaky pikirler söýginiň ylahylygyna, howalalylygyna, adamyň beýik ruhy açyşlary etmäge ukyplylygyna dolanmaga çagyryşdyr.

IKINJI SÖHBET

Y^aK—_KÖŇÜL_GU^aY

I.

Türkmen halkynyň taryhy-medeni geçmişden ýeten esasy ruhy gymmatlyklarynyň biri yşk düşüňjesidir. Klassyky türkmen edebiýatynda, umuman, ruhunda yşk aýratyn bir meseledir.

Biziň köne şahyrlarymyzda yşk üýtgeşik ruhy ahwalat, adamyň özboluşly ruhy ýagdaýy hökmünde aňlanylypdyr. Yşk şol ýagdaý manysynda adam şahsyýeti

bilen baglanyşyklydyr.

Yşk— adamyň ruhy kämillik derejesidir. Yşga düşen adam ýönekeý indiwidden ýaşaýşyň we ömrüň manysyny gözleýänligi, dünýäniň manysyna meşgullygy bilen tapawutlanýar.

Yşk— ruhy ahwalat hökmünde durmuşyň boş gaýtalanmasyny inkär etmekdir. Adamlaryň köpüsi özleriniň gyzyklanmalary boýunça adatylygyň çäginde çykman ýaşaýarlar. Köpçülik maddy hem ten hajatlarynyň emrine we talabyna boýun bolup ýaşaýar. Ýürekde üýtgeşik joşgun, köňülde adatdan daşary hesret, akylda bolsa üýtgeşik bir many bolmaýar. Beýle adamlar üçin ömür endige öwrülýär.

Endik— manysyzlygyň gaýtalanyp durmagy. Beýle adamlar üçin ömür hälki bir gezegini, nobatyny geçirmek bolup durýar. Onsoň adam daşyndan— filosofik manylylygyň nukdaýnazaryndan bakanyňda, elde ýasalan bir ýasama gurala çalyň edýär. Özünüň şeýle ruhy, has dogrusy, ruhsuzlygy halatynda adam üýtgeşik döredijilik ymtymalaryndan, ukyplaryndan mahrumdyr. Ömür manydan hem mahrumdyr. Ruhy şahsyýetiň, ruhy iterginiň ýok ýerinde many hem ýokdur.

Many— ruhuň dokunmagydyr we dokmädelligidir. Ýaşaýşyň üzresinden many

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

10 *

148

almak bile ruh ömürden— ýaşaýyş prosesinden kanagatlanma hem karar tapýar, adamyň göwni dokunýar. Yşk adamyň diňe tenini dokundyrmak, doýurmak bilen oňnut edýän endigiň aýşy-eşretsiz, ýürekgysdyryjy galasyny zabt edýär.

Türkmeniň ýaşayşa höwesliliginiň aňyrsynda yşk pelsepesi ýatýar. Yşk— ruhanalygyň filosofik taýdan esaslandyrylmasy we filosofik taýdan gurnalmasy. Ol türkmen ruhunyň esasy binýatlarynyň biridir. ^aonuň üçinem türkmen ruhunyň göze görnüp duran hem göze görünmeýän täsin aýratynlyklaryny aňlamakda yşgyň örän möhüm paýy bar.

Yşgyň durmuşdaky ähmiýeti hakynda aýtmaly bolsa, şeýle diýmelidir:

Yşk — göwnüçökgünligiň, lapykeçligiň we umytsyzlygyň ganyň duşmany.

Yşk — ruhubelentligiň ýarany, ganaty.

Yşk — ruhubelentligiň egsilmez çeşmesi.

Yşk — ýaşayşa gyzykmak, ömre höwes, durmuşa söýgi.

Yşk — ýaşaýyş höwesinden we ömrüň manysyndan ät galan adamlaryň derdine derman. Yşk bilen adam hem, millet hem halas bolýar. Yşk pelsepesini öňlisoňly, akyly-başly işläp bilen türkmen ruhy milletiň uzak döwrüň dowamynda taryhy işjeňligini saklamaga ýardam edipdir. Yşk milletiň içki ruhy hereketlendiriji güýji bolupdyr.

***Köñül joşa gelmez, til hem sözlemez,
Her ýürekde yşkdan köz hem bolmasa.***

Adamyň, edil şonuň ýaly-da diýip, özümizdenem goşalyň, milletiň hem daşky janlylyk hereketleri babatda yşk içki iterginiň, wagt hem giňişligiň ýaşayş formasy bolan hereketlilik babatda içki ontologik esasyň wezipesini ýerine ýetirýär. Yşk ruhuň hem teniň arabasy üçin fizikleriň «baky dwigatel» diýýäni ýaly bir zatdyr. «Köz» aňlatmasyny tükenmez energiýa çeşmesi diýip düşünmeli.

Ruhy ýaşayşyň işjeňliginiň, baýdygynyň hem köpreňklidiginiň esasynda yşk ýatýar. Çuňňur pelsepeler, täsin pikirler, köňlün düýpli hem aňk ediji dolupda şmalary şol esasyň bar ýerinde mümkindir. Gadymy ýunan filosofiýasy, Müsür, Tibet, Meksikan piramidalary, azym-azym medeniýetler, beýik poeziýa, sungat hem pelsepe— bularyň bary gadymkylaryň yşgyndan nyşandyr. Yşk— döredijiligiň ählumumy formasy we formulasy — döredijiligiň umumy filosofik kesgitlemesi. ^au ýerde durmuşdaky bar bolan ýazylan-ýazylmadyk kanunlar hakda gürrüň etmegimiz gerek. Kanun zatlaryň hem hadysalaryň arasyndaky ählumumy baglanyşyklardyr. Kanun — barlygyň ýaşayş hökmürowanlygy.

Biz — Adam atanyň ogullary şol ýazylan hem ýazylmadyk kanunlara esaslanyp ýaşayars. Ol kanunlar biziň ahlak gatnaşyklarymyzyň örüsi, ol kanunlary üç topara bölmek mümkin:

1. Hudaýyň kanunlary.
2. Tebigatyň kanunlary.
3. Adamlaryň kanunlary.

^aol üç ugurda hereket edýän ýeke-täk kanun bar, olam yşgyň kanunydyr.

Hudaýyň, tebigatyň hem adamyň barlygynyň mazmuny döredijilige syrygýar, olaryň üçüsi-de döredijidir, yşk mynasybetli döredijilerdir.

Meniň pikirimçe, yşk gymmatlygyny adamyň bahasyny kesgitlemegiň baş ölçegi edip almalı. ^aeýdip alynsa, adamyň manysyna iň düýpli filosofik kesgitleme berip bolýar.

Biz «ýagşy adam, ýaman adam» diýip adam ömrüniň hiline baha kesmegiň ölçegine juda bir öwrenişip gidipdiris. Men adama baha berlende «ýagşy, ýaman» diýip däl-de, «yşga düşen adam, yşga düşmedik adam» diýip bölünse, has jüpüne düşerdi diýip pikir edýärim.

O. ÖDÄÝEW

149

Pikrimi esaslandyrmaga synanyşayn: yşga düşmek ukyby— ýagşylyk etmäge ukyplylygyň ruhy-filosofik esasydyr, yşkdan mahrum galmak bolsa ýagşylyga, haýra adamyň zandy boýunça ukypsyzdygyny hem maýyl dældigini

görkezýär. Ýüregi yşksyz kişi ruhabelentlikden binesip bolýar, kalby bigörklügi hem binyşanlygy bilen tapawutlanýar. Köne şahyrlarymyz şeýle adamyň köňlüni gaty daşa meňzedipdirler, ýaşayşyň baky çeşmesini — suwy daşyň üstüne näçe guýsaňam, onda ot gögermeýär, jan fenomenini döremeýär. Onuň gahatlygy dünýäni daraldýar, mazany alýar. Yşga düşen adamyň ruhy bereket çeşmesidir. Ol haýra-da, gözellige-de, döredijilige-de, hereketlilige-de ukyply bolýar. Islendik şer, islendik erbetlik dirilige hem ýaşayşa kast edilmegi bolup durýar. Kalby yşkdan doly kişi erbetligiň, ýamanlygyň asyl köçesindenem geçmez. Onuň ýarany gowulykdyr.

Biz adam ömrüne ýaşlyk garrylyk diýip baha kesýäris. Munuň asla-da ruhy kesgitleme däldegi görnüp dur. Meniňçe, barlygyň baş kanuny bolan yşgy goşmak bilen, çünki islendik kesgitlemäniň göwnejaýlyk derejesi onuň mümkingadar

has düýpli, has ählumumy esasa daýanýandygyna baglydyr, şonuň üçin adam ömrünü şu üç bölege bölmeli:

- * yşga çenli ömür;
- * yşkdaky ömür;
- * yşkdan soňky ömür.

Adamyň beden hem ruhy bikemallygyny ýa kämiligini, paklygyny ýa taplananlygyny ahyrky netijede garrylyk-juwanlyk kesgitlemeýär. Siz meniň bu pikirim bilen ylalaşarmykaňyz diýýärim. Döretmäge ukyplymy ýa-da ukypsyz, ine, kämelligiň esasy ölçegi şu bolmaly. Bikemallar we ukypsyzlar özleriniň mazmuny boýunça ölümiň ýaranlarydyr, bu gün bolmasa-da, ýakyn günlerde gujagyna doljak rezerwleridir.

Elbetde, klassyky türkmen ruhunda döredijilik diýilýän zadyň sungat däl-de, ruhy-filosofik düşünjedigini okyjy aňlandyr. Yşga düşen, dörediji şahsyýet— bu alym hem bolup biler, daýhan hem bolup biler, döwlet işgäri hem bolup biler. Gep hünär hakda däl-de, şahsyýetiň ruhy ukyplylygy barada barýar. Dörediji şahsyýetiň esasy ruhy sypatlary iki sanydyr— ýalňyzlyk we dözümlilikdir. Döretmek

üçin, bolmanda şertli manyda, ýalňyzlyk, özüni wagtlaýyn töwerekden çetleşdirmek gerek bolýar. Ruhuny dürsemek, içki energiýaňy tijemek, toplamak we ýüze çykarmak üçin ýalňyz bolmak gerek. Beýik Magtymgulynyň:

***“Köňül_ aýdar, _halkdan_ galyp,
Gezsem_ daglar, _daşlar_ bile...”*** —

diýen sözleriniň ägirt ruhy manysy şondan ybaratdyr. Öz-özüň bile ýüzbeýüz bolmak döredijiligiň baş psihologik şertidir. Öz-özi bilen ýalňyzlykda galyp bilmeýän, halkyň arasyna miweli, hasylly gaýdyp gelmek üçin halkyň içinden çykyp gitmäni başarmaýan adamdan köp zada garaşmaň. Düýe semremek üçin

ýityändir. Könelerimiziň tenhalyk, hylwatylyk diýýänleri şol ýalňyzlyk, wagtlaýyn köňül üzňeligidir. Geň galmaly zat, ýalňyz galmak islegi hatda janly-jandarlarada mahsusdyr. Durmuşda görensiňiz, sygyr hem gölelejek, düýe botlajak bolanda, daş-töwereginde adam-garanyň, gözüň bolmazlygyny isleýär. Bu ýöne bir gyssanmak däl. Bu döredijiligiň hem yşgyň kanunydyr.

Hatda Hudaý hem dünýäni ýalňyzlykdan we ýalňyzlykda ýaradypdyr.

Yşga düşeniň ikinji sypaty— öz-özüne dözümlilik. Döredijilik çaga dograndaky ýaly ejirlilik bilen baglanyşykly. Öz-özüne dözüp bilmeýän, özüni döwüp, gysaja salyp bilmeýän, özüni awundyryp, howaýy höwesini gynap bilmeýän adam döredip hem bilmez. ^au pikirimi ýekeje bir mysal bilen baglanyşdyraýyn. Ýazyjy romanyny bir däl, iki däl, üç däl, käte on-on baş gezek hem göçürýär. Galyň

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

150

kitabý göçürüp çykmagyň nähili hupbatly işdigini bir göz önüne getiriň, on-on baş-ä diýmäýin, galyň kitabý bir gezek göçürüp çykmak hem size gaty garaňky hem güzaply görner. Ýöne bu iş ýazyjy üçin garaňky hem däl, güzaply hem däl, ýazyjy işinden, güzapdan köpleriň tapmaýan zadyny tapýar— lezzet alýar. Çaga dogurmak hem aňsat däl, ýöne onuň lezzetine diňe aýallar düşüňär.

Erkek kişilere bu lezzet düşnüksiz.

Köne şahyrlarymyzda yşk epitetleri aýdylýan ejir bilen baglanyşykly.

Yşk ody— yşk ody bilen men öz ýüregimi, synamy daglaýaryn, özümi ýandyryýaryn,

şol oda bolsa buzdan sowuk dünýä çoýunýar:

Ejiri— maňa,

Höziri— ile.

Yşk derýasy— yşk derýasy möwç urup alyp barýar, onuň joşgunynyň, hyrujynyň, möwjüniň netijesi ilin paýydyr.

Yşgyň owazasyn diňle daşyndan,

Jan jebrinden gorksaň, barma başyndan.

Yşk mekanyň baş görnüşi— çolalyk. Eger adam ýalňyzlykda öz-özi bilen ýüzbe-ýüz bolýan bolsa, çolalykda ol dünýä bilen pete-petleşýär. Dünýä bilen ikiçäk galýar. Men hemişe köne şahyrlarymyzda, ylaýta-da sopy şahyrlarda dünýädäki kosmiki aňlaýşyň ölçegleriniň barlygyna haýran galardym.

Nesimini ýa Magtymgulyny okanyňda, birhili, asman gämisini münüp,

Zemine ýokardan garaýan ýaly geň duýgyny başdan geçirýärsiň. Emma ol wagt hiç hili asman gämisi bolmandyr ahyryn?! Oýlanyp otursaň, beýle ruhy ahwalat, ruhuň Asmana çykyp howalanmagy wagtyň hem giňişligiň çäkleriniň juda kiçelmeginiň hasabyna bolýar eken. Ýöne şeýle kiçeliş daşky dünýäniň täzedan gurnalmagy arkaly— tehnika arkaly däl-de, içki dünýäniň— ruhuň

metamorfozasy arkaly gazanylýan eken. Başgaça aýdylanda, demir guşy dälde, köňül guşy asmana galýar:

Köňül_guşy_uçup_gitse_her_ýana

Mätäç_etme,_ganat,_guýruk,_ýelege.

Munuň aňyrsynda-da çagalyk ýatyr. Adam sähralar, daglar, düzler bilen ýüzbe-ýüz galýar. Olaryň keşbinden many okaýar. Aýdyşlaryna görä, Mäne baba ýedi ýyllap ýalňyzlykda Haweran düzlüginde sergezdan gezipdir. Onuň ruhy ahwalatynyň özünden dokuz ýüz ýyl soň Gäwers düzlerinde gezen Gurbannazar Ezizowyň, Akmyrat ^airowyň ruhlaryna juda meňzeşdigine üns berdiňizmi?! Türkmen sährasy häzirki şahyrlarymyz üçin hem ygşyň asyl meýdany bolmagynda galýar.

Dünki ýagan ýagyşdan soň, dünýäniň ýüzi durmuşa täze çykan gyzyňky deýin durlanypdyr hem terlenipdir. Gök asman çüýşe ýaly ýaldyraýar. Terlikden soň ýylylyk paýlaýan Günüň barha ötgür tyglary janly-jandary oýarypdyr. Hažžyklar, suwluganlar, mör-möjekler üçin dünýä hezillik. Bularyň diline hem ruhuna düşünip

ugran adam indi bu ýerde ozalkysy ýaly keseki hem bigäne däl, ol özüni öz mekanynda

duýýar. Bu ýerde ne üstüne abanyan howp, ne-de bir duşman bar. Ýedi ýyllap bu sähra, bu jandarlara dogan bolup gezen Mäne baba «yşk hem azatlyk birdir» diýen beýik pelsepäni döredipdir. Ol ýaşaýşyň manysyna, sähranyň diline düşünip, azat bolupdyr. Ölüm gorkusyndan, dargursak pikirleriň şumlugyndan azat bolupdyr. Eýsem şu setirler hem ölümden azatlyk dälmi näme!

Adam_ölüm_diyip_tapypdyr_bir_zat.

Ölüm_näme?

Tebigata_garylmak.

Gül_bolup_bahara_getirmek_şöhrat,

Daň_säherler_pyntyk_bolup_ýarylmak.

O. ÖDÄÝEW

151

Yşk_şeydip_bakylyk_sapagny_berýär.

Yşk_adamy_azat_edýär.

Elbetde, ygşyň filosofik hakykatlarynyň adaty durmuşyň diline geçirip bolmaýandygy

ygşyň gündelik, praktiki zerurlygyndan mahrumlygynyň delili bolup bilmez. Ruh näçe çuňlaşdygyça, ol durmuş zerurlyklaryna jogap bermäge sonça-da ukyplydyr.

Türkmen ruhunda yşk— her pursat hem mydama Allatagalanyň ýadynda bolmak— Hudaý bilen bile bolmak diýlip düşünilipdir. Ýöne ygşyň aýratyn ýiti

syzylýan aýry-aýry pursatlary bolupdyr. Bu pursatlar, esasan, üçdür. Gussaýy pursatlar— iki dünýäniň serhetleriniň has ýiti duýulýan pursatlarydyr. Bular säher, inrik garalan wagty we gije ýarydyr.

Säher. Çolalyk. Ýalňyzlyk. Dünýäde senden başga hiç kim ýok. Älem oýanypdyr, adamzat, hamana, ýok ýaly uklap ýatyr. ^aeýle gussaýy pursadyň tötänligi şundan ybaratdyr: ol Adam atanyň pursadydyr. Adam ata jennetden Ýer ýüzüne kowlup, säher bilen oýanýar. Dünýäde entek ýekeje, birje Adam bar. ^aol wagt onuň gursagynda nähili duýgular elendikä?! Ümsümlük. Gijäniň perdesi entek doly syrylyp ýetişmänsoň, dünýäde bir reňk— gara bilen agyň aralygyndaky reňk bar. Jennetiň reňbe-reňliginden soň bu reňk, has dogrusy, reňksizlik, jennetiň owazlaryndan soň bu ümsümlük onuň gursagynda bir erbetligi wada berýän, bir ýaramazlyga yşarat edýän duýgyny döredýär. Galagoplugyňa duýgudaşlyk eçilýän ýüreksiz hem hasratyňa ses bermeýän sessizje şemal şum habarçy bolup ýüzüne durýar. Onuň şumlugyndan bu ýerde wagtyň hem ölümiň, garrylygyň hem mejalsyzlygyň bardygy hakyndaky habar okalýar. Dünýäniň urgudan ýüregi entegem ýerine gelmedik, gaýta gabadyndaky dünýäniň düşnüksizliginden hem syrlylygyndan howsalasy artan Adam birden başyny ýokary galdyrdy. Ýokarda-da ýarym tegelek reňksiz gapakdan başga dadyňa ýetişjek zat görünmedi. Birdenem onuň gözi jennetden kowulmagyna sebäp bolan bugdaýa menzeş ýylpylda düşdi. Onuň şuglasy şeýle ýitidi, onuň manysy şeýle bir aňyrdan hem alysdan gaýdýardy welin, Adam Alladan bir yşaratdyr, ilçidir öýdüp, nädip dyza çökenini hem bilmän galdy. Bu säher wagty dogýan Kerwengyran ýyldyzydy.

^aeýle gussaly pursatlarda adam ata-babalaryň ýürek duýgularyna gaýdyp barýar.

Säher wagty perişdeler, gijäniň ýarynda bolsa öwliýäler gezýärler. Bu şahsyýetler şol pursatlarda ýaşayşyň hem bakylygyň ruhy manylarynyň açylýandygyny aňladýarlar. Baryp beýik alym al-Gazaly perişdeler älemiň ählumumy kanunalaýyklyklarynyň şahsyýetleşmegidir diýen manydaky bir pikiri aýdypdyr. Degişli pursatlarda adam dünýäniň manysyny akyl bilen däl, ruh bilen alýar. Inrik dünýäniň gapysyny ýapýar, gije älemiň derwezelerini açýar. Çäkli Ýeriň üstünde oturan adam çäksiz älemi görüp, göwnüni bölýär. Ol bakylyk ideýasyny döretdi. Ol ruhy ideýa bolsa edil merduwan kimin adamyň hakyky bakylygyna menzil boldy. Gije özüniň garaňkylygy bilen syrlylygy hem gorkunçlygy, säher özüniň çolalygy bilen nury hem imany wada berýär.

Osman_ÖDÄÝEW

(Dowamy_bar)

SÖÝGI_HAKDA_

BÄ^a_SÖHBET

(Dowamy. Başlangyjy žurnalyň geçen sanynda)

^aeýle bir ahwal başyňyzdan geçdimi: diýeli, haýsydyr bir sebäp bilen ýat şähre düşýärsiň, sen öň bu şäherde bolaňok, ömründe ilkinji sapar şu ýerde. Hatda myhmanhananyňam nirededigini bileňok. Ýat köçe bilen barýarsyň. Köçeler, duralgalar, jaýlar — bularyň bary saňa ýat, keseki, bigäne. Türkmende «ýadyrgamak» diýen söz bar, seniň häzirki kalbyň ýagdaýy hut şoňa laýyk gelýär — ýadyrgaýarsyň. Munda düýşüň alasarmyklygy, iňkise goýýan nätanyşlygy bar. Öňünden çykýan, duşundan geçýän adamlaryňam hereketi, ýüz keşbi, boluşlary saňa juda ýat. Hamana, olar başga bir toprakdan ýaradylan ýaly. Nirä barýanyňam bilmän, birhili, bimaksat, bimatlap barýarsyň, hem göze görünmeýän adam ýaly, özüniň hiç kimiň gözüne ilmeýändigini duýýarsyň. Bu ýat köçäniň ugrunda özgeleriň saňa gözüni egletjek öz giňişligiň, öz barlygyň ýok. Gün ýaşyp barýar, yzda — ýagtylyk, öňde — garaňkylyk, ýol uzak, garaňkylygyň içi bilen çala sudur bolup güman hem iňkis görünýär. Gündizlikde bu ýerleriň ýatdygynyň, hiç ýeri tapmaýanlygyň üstesine-de, garaňky hem düşüp, abanyp gelýär. ^aeýle bir içiň gysýar... Gün batyp barýan çagtlary ýat şähre düşüp gördüňizmi?! Eger oňatja oýlansaň, yşga dahylly bolan awara kalbyň üçin şu dünýäniň özi ýat şäheri, бүтин ömrüň özi Günüň ýaňy batyp barýan çagtyny ýada salýar. ^aeýle gussaýy (ekzistensial) pursatda ömrüň öňi-ardy görnüp gidýär, seniň özüň öz deňiňden bir demiň içinde geçip gidýärsiň. Pursadyň psihologik-ruhy täsinligi: seniň özüni özüňden aýyrýar. Beýik Allatagalanyň dünýäni ýaradyp, öz-özünü gapdalyndan synlaýşy ýaly, öz-özüňe başga birine sereden ýaly seredýärsiň hem şu pursada çenli özüňe iň ýat, iň nätanyş adamyň özüň ekeniňdigiňi bilip galýarsyň. Eger dünýäler biri-birini gaýtalaýan bolsa, hamana, Ýeriň ekiztaýy bolan başga bir planetada öz ekiztaýyňa duşan ýaly bolýarsyň. Yşk adamy öz-özünden aýyrýar hem öz-özi bilen duşurýar. Aýaldan tapawutlylykda, erkek ikä bölünip bilmez. Yşk erkegi ruhy manyda ikä bölýär. Yşk bizi başga-başga dünýälere alyp gidýär. ^aeýdip, edil sungat ýaly, giňişlikleriň içine siňip, çümüp gidýärsiň. ^aeýle pursatlar birgiden romana ruhy hörek berýär. Her bir hakyky romanda ginişligi hem wagty, görnüş gatnaşyklary, duýgular hem syzgylar ulgamy boýunça täze bir dünýä bolmaly. Her kime birhili, meniň özüm-ä daşky dünýäniň syýahatlaryndan, öz içki dünýäme syýahat etmäni, dünýä başdan geçirmelerinden ruhy başdan geçirmeleri has oňat görýäris. Yşgyň ruhy meýdanlary we pursatlary durmuşy ähmiýetlilik tarapdan alanyňda, adamda ajaýyp ahlagy terbiýeläp biler. «Adam, adamkärçilik» diýilýän zatlar juda çylşyrymly hem terbiýelenmesi

juda hupbatly gymmatlyklardyr. Olary gury öwüt-ündew, akyl bermeler bilen kemala getirmek mümkin däl. Ruhy gymmatlyklaryň emele gelmegi üçin iki sany — daşky hem içki, durmuşy hem ruhy şertler gerek. Jemgyýetde ýola goýlan amatly maddy hem durmuşy gurluşlar onuň daşky şerti bolup hyzmat edýär. Mundan başga-da, ruhy gymmatlyklar diňe ruhuň öz çylşyrymly dilini özleşdirip, ol dilde gürläp bilýän ruhy potensial, intellekt bar ýerinde döräp hem hakykata öwrülip bilýär. Ýüzleý öwüt-ündewler, akyl bermeler, sadalaşdyryp aýdylanda, pys geçýär, çünki bular düýpli sütünleri bolmadyk aklylyň öz ejizliginden

ýaňa boş güýmenjelere gümra bolmagyndan başga hiç zat dälidir.

Yşk — ruhuň içki baýlyklaryny kesgitlemegiň, tertipleşdirmegiň, aňlamagyň ýoly bilen milli ruhy gymmatlyklary ýüze çykarmakdyr. Yşk hakykata, barlygyň düýbüne ýetmegiň usuly bolup durýar. ^aol ýolda köne şahyrlarymyz yşgyň serişdelerini, ýagny ruhy-filosofiki hakykata ýetmegiň serişdelerini aýdyňlaşdyrypdyrlar. Müň ýyla ýetýän taryhly edebiýatymyzda yşgyň baş serişdesi diýip şerap, şerap içmek görkezilýär.

Yslamyň uly günä hasaplan şerabynyň şeýle serişdä öwrülmegi birbada geň galdyrýar. Köne edebiýatymyzda şerabyň şeýle uly orun tutýandygy biziň milli medeniýetimiziň ruhy-filosofiki dilinden bihabar adama düşnüksiz bolup görünýär. ^aerap orta asyr şahyrlarymyzda-da, dessanlarymyzda-da, XVIII—XIX asyr klassyky edebiýatymyzda-da juda köp duş gelýär.

Talyp ýyllarymyz filosofiýadan öwrenipdik: mukdar ösüşi hökman hil ösüşine geçäýmeli diýip. ^aonuň üçinem şerap motiwiniň uly orny, köp gaýtalanmagy yşk, ruh bilen baglanyşykly dürli many ulgamyny emele getiripdir. ^aerap örän köp manylary aňladýan simwola öwrülipdir. Alymlar üçin bu ýerde toplan kitap ýazmaga zat kân. Türkmen ruhunyň many baýlygyny, eden ruhy açyşlaryny, milli ruhumyzyň inçeligini, gözelligini hem näzikligini, köpgyraňlylygyny ýüze çykarmak üçin şerap motiwi amatly badalga bolup bilerdi. Bu ýerde türkmen ruhunyň birgiden özboluşly meýdany ýatyr. Barlyga akyl ýetirmek, dünýäni ruhy taýdan açmak işinde ala-böle şerabyň simwol bolup hyzmat etmeginiň tebigy sebäpleri bar. Ilkinji nobatda bolsa, sözüň asyl manysyndaky şeraby içen adamyň ýagdaýy bilen hakykata akyl ýetirýän, yşga düşen adamyň ýagdaýynyň meňzeşräkdigidir. Ruhy yşga düşen adam özüni serhoş ýalyrak duýýar. Çünki onuň psihikasy adaty özüni duýuşdan has hyjuwlylygy bilen tapawutlanýar. Ruhy hala düşmek adamy aňk edýär, täze ruhy, many we duýgy açyşlary, ruhy hakykata galtaşmakdan döreýän täsirler adam akylyny göçme manydaky serhoşluga salýar.

Iň umumy suratda, şerap manysy azatlykdyr. Ruh erkanalyga çykýar. Serhoş adam özgeler hem öňküler tarapyndan gurlan akyl hem ruhy endiklerden

we dăplerden boşayar, ol hakykaty özüçe görýär. Ol özüniň ruhy dünýäsini döretmek bilen umumy kabul edilen, hat-da eldegrilmesiz dogmata öwrülen pikirleriň dünýäsinden azat bolýar. Diýmek, şerap ruhy-filosofiki düşünje hökmünde adamyň, onda-da akyl ýollarynda öz ýörelgesini tapan ruhy kämil adamyň «meni», kämilligi bilen baglanyşyklydyr.

Tutuş münýylyk ruhy baýlyklarymyzyň simwoliki diline öwrülen şerabyň içki manylaryny aýyl-saýyl etmek, kesgitlemek maňa gutarnykly suratda başardar öýdemok. Ýöne onuň ruhy gymmatlyklarymyzyň bir hadysasy hökmündäki aýratyn taraplary, milli ruhumyzy baýlaşdyryjy bir närse hökmündäki köpmanylylygy

biperwaý goýanok. Onsoň men dürli şahyrlarymyzyň, eserlerimiziň «şerabyny» ruhuýet nukdaýnazaryndan kesgitlemäge synanyşyklar etdim. Netijede bolsa, şerap motiwiniň şu aşakdaky umumylaşdyryjy manylary bar diýen pikire geldim.

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

136

1._ Ruhy-jemgyýetçilik_ manysy._ Bu hili many geçmiş türkmen jemgyýetindäki,

ylaýta-da jemgyýetiň ruhy-akyl bölegindäki pikir göreşleri bilen baglanyşyklydyr. Jemgyýetiň hem, ruhuň hem ösüşi şeýle: köne bilen täze, dogma bilen janly pikirleriň arasynda garşylyk bar. ^au pikir, ruh göreşinde «şerap» täze bir pikir ýörelgesiniň, janly, durmuşa täze şertlerde zerur pikirini manysyny berýär. Dogmatiki hem möwriti öten ruhy ýörelgeleriň gadagan etmek, öňki dar çygyrda saklamak meýli bolýar. Gadaganlyk diýlende bolsa yslam medeniýetinde, ilki bilen, şerap ýada düşýär. Ruhunuň teýinde bolýan çylşyrymly, göreşli hadysalaryň ontologik hakykatyň dilinde sözlemek häsiýeti bar. ^aeýdip, «täze pikir gadagan etmek — şeraby gadagan etmek», «täze pikir, ruhy ýöretmek — şerap içmek» ýaly pikir ulgamlary döreýär. ^aoňa laýyklykda-da «men şerap içýärim» diýen jümläniň şeýle jemgyýetçilik-ruhy manysy kemala gelýär: men könemöwrit, durmuşa zat bermeýän, gandala öwrülen pikir galyplaryny ret edýärim, şu jähette «şerap içeliň» diýen çagyryşyň: «jemgyýetçilik ruhuna täze ýörelgeleri ornaşdyralyň, ruhumyzyň, durmuşymyzyň ýüzüni täzeläliň» diýen manysy bar. ^aerap motiwiniň şeýle mana gelmegi türkmen ruhy durmuşynyň ösüşe ukyply, täzelige seslenip we täzeligi kabul edip bilýän ruhy taýdan baý durmuş bolandygy görkezýär. Özem şerap içmek yslam kabul edilenden soňky asyrlarda has-da ýörgünli bolupdyr: Ibn Sinanyň, Biruniniň, Omar Haýýamyň, al Farabynyň, Enweriniň eserlerinde has köp duş gelinýär. Asyl şerap içmek — hyjuwlanmak özbaşdak edebi akym bolupdyr. Bu edebi akymyň düýpli öwrenilmegi gerek.

2. Sopy-mistiki manysy. ^aeýle many «şerabyň» many köpdürlüliginde iň köp ýüze çykyan manydyr. Çünki sopusylyk edebiýatymyzyň çeperçilik gazananlarynyň agramly bölegini kemala getirýär. Sopynyň wysaly — Hudaýyň didaryna sataşmak, Hudaýa gowuşmak. Sopular Hakyň jemalyny, Nowaýy aýtmýşlaýyn, meýde görýärler. Bu ýerde, esasan, psihologik meňzeşlik işleýärmikä diýýäris. Magtymgulynyň goşgularynda sopynyň serhoşlugy anyk hem her taraplaýyn beýan edilipdir. ^au jähetden aşygyň joşgunlylygyna aýratyn üns çekmeli. Ruhy meýi içen sopy şahyr esrik, däl inere meňzeýär. Munuň özi onuň Hakyň didaryna gowuşmak isleginiň, hyjuwynyň, hyrujynyň juda güýçludigini görkezýär. Bu hyjuw anyk milli durmuş üçin hem miwesiz, haýyrsyz bir boşluk bolupdyr diýmäge diliň barmaz. Bir tarapdan, bu çuňňur hem çylşyrymly psihologik ahwalat türkmen ruhunyň baýlaşmagyna, çuňlaşmagyna ýardam edipdir. Ýene bir tarapdan bolsa, hyjuwlylyk durmuşa ruhobelentlik gatnaşygy, taryhy işjeňligi kemala getiripdir.

3. Ak pata manysy. Weliler, erenler tarapyndan şahyra meý içirilişi biziň köne awtorlarymyzyň ählisinde diýen ýaly duş gelýän sýužetdir. Meý içmek, şahyrlyk ukybyny hem hukugyny erenlerden almak türkmeniň sungata gatnaşygynyň milli aýratynlygyny görkezýär. Patasy bolmadyk adamyň şahyr bolmagy mümkin däl. Bu babatda türkmende özboluşly aňlatma hem döräpdir. Çyn, zandy şahyrlara biz «Hakdan içen» diýýäris. Hakdan içmek bolsa Hakyň dostlary bolan erenleriň elinden şerap içmekdir. Özem köplenç bu waka şahyryň düşünde bolup geçýär, çünki erenler öz tebigaty boýunça gaýypdyrlar, ýagny durmuşda bar, ýaşayan kişiler däl, olar ruhy reallykda ýaşayandyrlar. Onsoň düş ikinji bir dünýä, ruhy, gaýyp reallyga geçmegiň ýoly manysynda aňlanylypdyr. Dogry, bu meselede dürli sebäplere, daşky jemgyýetçilik täsirlere görä, käbir üýtgeşiklikler hem ýüze çykypdyr. Aýdaly, bagşylar düşlerinde Babagambardan ýa-da Aşyk Aýdyňdan şerap içmezden pata alýarlar. Bu ýerde kämahal şerabyň ornuny Gurhandan alnan aýatlar tutýar. Bu taýda ruhy jähetden uly üýtgeşiklik ýok — pata serişdeleriniň

O. ÖDÄÝEW

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET 137

ikisiniň hem ruhy manysy birdir. Akmyrat ^airow «Erem bagy» eserinde, ine, edebiýatyň tarp meýdanyny — erenlerden ak pata alyp, meý içmegi örän şahyrana, inçelik bilen beýan edipdir.

4. Akyl ýetiriş manysy. «^aerap içmek arkaly adam özüne öň mälüm bolmadyk hakykatlara akyl ýetirýär» diýdik. Aslynda, şerap adamda täze duýgulary, heýjana salýan täsirleri döredýär. Ruhy gymmatlyklarymyzy döredijiler şerabyň şu tarapyny göçme manyda teswirläpdirler. ^aerap simwoliki manyda dünýä hem durmuşa akyl ýetirmäge kömek edýär.

5._Ylmy_açyş_manysy. ^aerabyň bu manysy ulamalarda, pelsepeçilerde köp duş gelýär. Gadymy ýunan alymy Arhimed suwa girip, «Ewrika-ewrika!» — «Tapdym!» diýip gygyran bolsa, türkmen alymlary bu ahwalaty şerabyň üsti bilen aňladypdyrlar. Farabynyň, Ibn Sinanyň, Omar Haýýamyň eserlerinde şerap ylmy açyşyň badalgasy manysynda ulanylýar.

6._Ömrüň_lezzeti_manysy. Ömrüň lezzetini bilmek, jan saglygynyň gadyryny bilmek biziň milli klassykamyzda esasy pikirleriň biridir. Dessanlarymyzda, ylaýta-da söýgi baradaky dessanlarymyzda aşyklar aýşy-eşretde şerap içmek bilen meşgul bolýarlar. Durmuşa söýgi hem, zenana söýgi hem özüniň manysy boýunça şerap täsirine ýakyndyr. ^aerap içen adam mes bolýar. Meslik bolsa türkmen dilinde oňyn manylarda — gurgunlyk, abadanlyk, bolçulyk manylarynda hem gelýär. Magtymguly:

Bir_käse_mey_içip,_jana_noş_kyldym...

ýa-da

Her_käsede_doly_şerap_tapmaz_sen..._—_

diýýär. Diýmek, şerabyň gürrüni edilýän manysynyň giňden ýaýranlygy faktdyr.

7._Erkanalyk_manysy. Biziň watançylyk, harby-gahrymançylyk temasyndaky eserlerimiziň dilinde şeýle çeperçilik many bar. «Görogly» eposynda baş gahryman Görogly Alynyň elinden şerap içýär. Munuň özi häsiýetli bir zatdyr. Hezreti Aly — ^aahymerdan gahrymançylygyň, mertligiň piri hem simwoly. ^auňa laýyklykda Görogly erkanalyk ugrundaky göreşler üçin ak pata alýar. Görogly eli boş wagty ýigitleri bilen şerap içýär. Elbetde, muňa asyl manysynda düşünenler hem tapylar, munuň ontologik esasynyň bolan bolmagy-da ähtimal. Emma bu ähtimallyk türkmen ruhunyň beýik ýüze çykmasy bolan «Görogly» eposynda asyl manysynda galmak üçin ýeterlik esas däl. Türkmen ruhy asyl manydaky şeraby kult edinmändir. ^aonuň üçin hem, meniňçe, bu ýerde şerabyň göçme manysy bardyr. ^aerap munda erkanalygyň miwesi, azatlygyň gymmatly manysyny berýär.

^aerap ruhy yşgyň aýrylmaz bölegi, jäheti. Aslynda, şeraby günä hasaplap gadagan eden yslam medeniýetinde şerabyň şeýle giň ruhy ähmiýete eýe bolmagy oýlanmaga köp zat berýär. ^aunuň üsti bilen ruhuň ýaşayşynyň bir täsin kanunalaýyklygyny bellemek mümkin: maddy gadaganlyk ruhy ösüşe getirýär. Gadagan edilen hakykat ruhy ýaşayşyda özüniň dowamatyny tapýar. Elbetde, men «Gadagan edilen miwe has süýji» diýen hemmä belli pelsepäniň däl-de, indi açylmaly pelsepäniň gürrüni edýärin. Hemmä belli pelsepe maddanyň madda ýa-da ruhuň ruha gatnaşygyna degişli, meniň agzaýan kanunalaýyklygym bolsa madda bilen ruhuň arabaglanyşygyna, maddy hakykatyň ruhda dowam edişine degişlidir.

^au ýerde bir zady bellemeli: şerabyň ruhy manysy, hakyky şeraby gadagan

eden yslamyň esasy sütüni bolan Gurhanyň özi tarapyndan esaslandyrylandyr. Gurhanda jennet hakynda gürrüň edilende, şerap agzalýar. Muny yslam alymlary simwoliki manyda ýa-da o dünýäniň reallygy manysynda teswirleýärler. Magtymgulynyň:

138

"eraban_tehuran_kimge_jan_bardyr,

Köňül_gözgi_kimin_nury-enwerdir_—_

diýen setirlerindäki jümle Gurhanda duş gelýär. Gurhany Kerimiň 76-njy süresiniň 21-nji aýatyndaky «şeraban tehuran» diýen bölegini «olara arassa şerap berer» diýip terjime edýärler. Diýmek, göçme, ruhy manyda şerap Gurhandan gaýdýar. Ýeri gelende aýtsam, beýleki mezhepler şeraba garşy çyksalar hem, hanafy mezhebi oňa oňyn garaýar, garşy çykmaýar.

Bakylyk bakylykdan gaýdýar.

Dirilik dirilikden gaýdýar.

Jan jandan kemala gelýär.

Ruh ruhdan uç alýar.

Materialistleriň aýdyşy ýaly, materialdan ruh döremeýär. Materiýadan diňe kölege düşýär. Ruh bolsa kölege däl. Ruh, türkmen ruhuýetiniň açyşlaryna, biziň ruhy gymmatlyklarymyza gulak salsañ, diňe ruhdanam döräp bilýär.

II.

Özüni açmazdan, gürrüň berýän zadyňy-da açmak mümkin däl. Seniň edebiýat ýa haýsydyr bir şahyr ýa şygry baradaky gürrüňleriň öz «meniň» üstünden geçip kemala gelmeli. Aralykda «men» bolmasa, özboluşly açylýan obýekt hem ýok bolup çykýar. Edebiýatçylarymyzy stilsizlik köseýär. Stil — duýgudan püre-pürlenip duran kalbyň ahwalaty — «şahsyýet» diýmekdir. Ýazyjy ýoldaşlarymyň biri özara gürründe «Edebiýata esasy gerek zat — ýürek» diýip aýtdy. Mysal hökmünde-de A. Bekmyradow bilen S. Myradowyň atlaryny tutdy. Men onuň aýdanyna düşünýärin. Bu edebiýatçylar öz stilini — edebi şahsyýetini tapan edebiýatçylar.

^aahsyýet ýürek bile aňyň, duýgy bilen pikiriň janly utgaşygyndan kemala gelýär. Olar özleriniň şahsyýet sypatlary boýunça biziň düşünjämidäki şahyra laýyk gelýärler. Ýöne şygry däl-de, makala ýazan şahyrlar. Olar adaty şahyrlar kalbynyň janlylygyny gönüden-göni durmuş bilen täsirleşmekden dälde, durmuş bilen edebiýatyň üstaşyry täsirleşmek arkaly açan şahsyýetler.

Edil şahyrlaryň edebi garaýyşlaryny beýan edip makala ýazyşlary ýaly-da, edebiýatçylarymyzyň galaba köpüsinde bolsa duýgy-ha däl, pikir hem ýok, oňa derek pikiriň kimdir biri tarapyndan ýola goýlan, indem önelgesizlige hem endige öwrülen endigi bar. Çünki duýgy bolmasa, dogrusyny aýtsañ, pikir hem ýok ahyryn.

Duýgy pikiriniň köküdir, ol kökler bolsa durmuş janlylygyndan nem alýarlar. Kalby şahyr edebiýatçy durmuşyň gabygy däl-de, jany bilen iş salyşýar. Ýöne ol professional şahyrdan şol janlylygy aýan ediş formasy boýunça tapawutlanýar: şahyr şygyr, edebiýatçy makala ýazýar. Başga sözler bilen aýdanyňda, öz tapan «menini» taraşlaýyş, güzaply kemala getiriş usullary bilen tapawutlanýar. Emma esasy zat — «meniň» bolmagy.

^aeýlelikde, jan, janlylyk «men» diýmekdir. Türkmen dilinde «men diýen adam» jümlesi bar. Munuň özi «adamlara, durmuşa özüni ykrar etdiren» diýmekligi aňladýar, munuň özi, diýmek, şahsyýet diýmegi aňladýar. Görnüşi ýaly, janlylyk ägirt uly erkinlikdir. ^aeýle bir hakykat bar:

Özüň şahsyýet bolmazdan, özge bir şahsyýetiň manysyny obýektiw açmak mümkin däl. Sungatda-da, sungaty öwrenýän ylymda-da şahsyýet bolmak gerek.

Sungat — durmuşa düşünmek.

Ylym — düşünileni düşündirmek, açyş arkaly açyş etmek. Bu bolsa janyň janlylygyny gaýtadan dikeltmekdir.

O. ÖDÄÝEW

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET 139

^au ýerde Gyotäniň sözlerini getirmek gaty ýerlikli bolsa gerek: «Meniň barlygymy janlandyrmazdan hem giňeltmezden, meniň bilimimi artdyryýan zatlar gözüme ýigrenji görünýär». Ine, şu genial pikirde janly hem jansyz ylmyň arasyndaky

tapawut mesaňa görünýär. Janly ylym aňyň hem ýüregiň janlylygyny üpjün edýän ylymdyr. Barlygyň ýokluga öwrülmeginiň ýoly endikdir. Adam özünden ön tapylan ýörelgeleriň çäginde boş aýlanmany endik ediniýär. Janly akyl gözlegleri bolsa şol çäkleri ýykmakdan, şeýdibem, durmuşyň manysyny, janly manysyny giňeltmekden we çuňlaşdyrmakdan ybaratdyr.

Bu pikirler meniň aňymda ömrüň hem janlylygyň filosofiki manysyny külterläp, klassykamyz barada ýazylan ylmy işleri okanymda döredi. Jan, barlyk hem ýokluk gözlegleri her bir türkmeni beýik Magtymgulynyň huzuryna getirýär. Magtymguluda bolsa janlylyk — yşk ukyby, yşga düşmek ukyby hökmünde düşünilýär.

Yşk — ýaşayyş energiýasynyň in ýokary derejede ýüze çykmagy.

Jan — ýaşayyşyň esasy dirilik birlihi.

Jan — dünýäni herekete getirýän birlik. Hut şular hakynda beýik şahyryň hemmâ belli, şol bir wagtda-da juda näbelli «Bu derdi» goşgusynda aýdylýar. Ilki bilen, şygryň esasynda ýatýan rowaýat, şygryň medeni kökleri hakynda.

Ine, şol rowaýatyň gysgaça mazmuny: «Alla adama üýtgeşik bir gudrat

bermek hem-de özüne meňzetmek üçin öz ruhuna laýyk närsä ýaradypdyr. Ýüzük şekili bolan bu närsä öz rehmetini, Muhammediň nuruny, säheriň durulygyny goşupdyr we oňa jan-köküň (yşk) adyny beripdir. Bu närsäni adama bagyş etmezden öň, ýaradylan zatlaryň ählisine maslahat salypdyr. Haýsyňyz alsaňyz, şoňa şu zady bagyş edýäriň diýipdir. Ýel, suw, (derýa), ot, dag, düz — bularyň barysy gezekli-gezegine alyp gidip, ýene-de gaýtaryp getiripdirler. Çünki janyň yşk derdini çekmäge olaryň hijisiniň hem kuwwaty çatmandyr. Olaryň älemi lertzana gelipdir».

Edebiýatçy alym M. Annamammedow Rabguzynyň «Kysasyl-enbiýa» eserinden şu maglumaty getirýär. «Kysasyl-enbiýada» özboluşly rowaýata öwrülen bu hadysanyň düýbi Gurhandan gaýdýar. Ine, ol:

«Amanat ýüki asmanyň, Zeminiň we dagyň boýnuna dakjak boldular, eýmendiler, ahyry adam ony öz boýnuna aldy. Hamana, ol sütemkär we nadan ýalydy».

Gurhandan alnan bu bölek bilen Rabguzynyň rowaýatyny deňeşdireniňde, ruhuň ösüşindäki uly özboluşlylygy görüp bolýar. Ýslam medeniýetinde muňa tefsir diýilýär. Tefsir etmek — ýöne bir gaýtalamak däl-de, eýsem janly taryhy, ruhy durmuş içre manysyny ýaýmak bolýar. ^aol ýaýmaklyk üçinem asyl tekstiň durkunda bolmadyk detallar hem pikirler goşulýar. Ynanmasaňyz, şu iki mysaly hertaraplaýyn deňeşdirip göräýiň. Gurhandaky şine görnüşli hakykat Rabguzyda gül ýa miwe barlygyna eýe bolupdyr. Rabguzynyň «adama üýtgeşik gudrat bermek», «özüne meňzetmek» diýýäniniň çuňňur filosofiki manysy bar. Bu ýerde beýik Ýaradan bilen adamzadyň ruhy manydaky sebäpli-netijeli baglanyşygy görünýär. Bu ýerde adamzat janynyň hem paýhasynyň düýpli filosofiki manysy jemlenýär. Hudaýa meňzeýän — pikirlenip, aňlap bilýän, üýtgeşik gudrat-paýhas arkaly akyl ýetirip bilýän hem barlygy üýtgedip bilýän diýmekdir.

Diýmek, gep adamyň gaýry ýaradylan zatlardan düýpli tapawutlanýan gapma-garşy barlygy hakynda barýar. Adama mahsus akyl, dil, köňül, hereket — bu ruhy sypatlaryň bary şol närseden — jandan gelip çykýar. Yşk bolsa şol närsäniň — janyň ýaşaýyş formasydyr. ^aeýlelikde, yşk — adamzadyň

140

tebigatyň gaýry jansyzu-janly birliklerinden tapawutlanýan ählumumy ýaşaýyş usulydyr.

Allatagala adamzada akyl ýetirmek ukybyny beripdir. ^au-da onuň hem bagty, hem betbagtlygy, hem artykmaçlygydyr, hem özgeleriň öňündäki kemçiligidir we aýbydyr.

Bagtlylygynyň sebäbi — ol şunuň bile sözün hakyky manysynda ýaşamak lezzetine eýe bolýar, çünki ol, aýdaly, haýwanlardan tapawutlylykda, diňe

ýaşaman, eýsem özüniň ýaşayanlygyny-da bilýär.

Betbagtlygynyň sebäbi — ol özüne-de akyl ýetirýär, ýagny ol özüniň öljekligine-de akyl ýetirýär! Lezzet, eşret şobada derde öwrülýär. Hut şonuň üçindir, megerem, Gurhanda amanat ýüküni boýna alan adamzat barada «Hamana, ol sütemkär hem nadan ýalydy» diýip aýdylýar. Rast aýdylan pikir, genial pikir. Her bir zat öz gapma-garşylygyna öwrülýär. Adamzada ýaşamaga usul hem serişde beren, ony barça mahlukdan ýokary galdyran akyl onuň ýok bolmagyna-da sebäp bolup biler.

^aeýlelikde, «Bu derdi» şygrynda goýulýan yşk meselesine-de şu hili filosofiki kontekstde seretmeli. ^aonda onuň bütin çuňňurlygy-da, şahyryň meselä çemeleşişiniň aýratynlyklary-da bize aýan bolar. Ýöne ondan owal degişli filosofiki kontekstiň taryhy manysy hakynda.

Rabguzy aýtmyşlaýyn, janyň gurluşyny Ýaradan rehmeti, Muhammediň nury we säheriň durulygy emele getirýär. Bu ýerde alymlara pikirlenere juda düýpli esaslar bar. Bu ýöne bir mistiki pikirlenme ýa-da allegoriýa dälidir. Bu ýerde ýaşayyş fenomenine yslamyň garaýşynyň aýratynlygy jemlenýär. Hatda allegoriýa-da öz içinde, süňňünde filosofiki janlylygy saklap bilýär. Bir nesil tarapyndan döredilen tymsal, allegoriýanyň içki manysyny indiki nesil açýar. Ruha akyl ýetirişiň taryhy şundan ybaratdyr. Sebäp tymsal — bu hakykatyň obrazlaýyn umumylaşdyrylmasydyr. Ol, käbirleriniň pikir edişi ýaly, nähaky hakykata öwürmek dälidir, howaýylykdan hakykat ýasamak hem dälidir. Allegoriýa hem tymsal — ruhuň doňňaralygyna hem howaýylygyna öwrülen hakykatdyr. Indiki nesilleriň wezipesi şol howaýylyk hem doňňaralyk içinde ýatan hakykaty öz zamanasynyň, öz paýhasynyň diline terjime etmektir.

^aol terjime esasynda-da durmuşa öz gatnaşygyňy tapmakdyr. Men diňe şu herekete ösüş diýip düşünýärin.

Öten nesilleriň ruhy tapyndylaryny howaýylyk ýa şuňa meňzeş zat hökmünde durşuna inkär etmek hem ýa-da olaryň içki manysyny açmazdan, saçmazdan şol durşuna endik biperwaýlygy bilen kabul etmek hem ösüşi aňladyp bilmez.

Aýdaly, ýokarky rowaýat maňa ýaşayyşyň, tebigatyň gelip çykyşyny düşündirmände-de, ol maňa yslam ruhunyň gelip çykyşyny hem ösüşini, onuň barlyga gatnaşygynyň aýratynlyklaryny düşündirýär. Rowaýatdan görnüşi ýaly, adamda, adamyň gurluşynda metafiziki dünýä (Allanyň rehmedi), fiziki dünýä (säheriň nury) hem-de olaryň aralygyndaky trans-fiziki dünýä (Muhammediň nury) mahsus elementlerden ybarat gapma-garşylykly barlyk ýatýandyr. Adam janyna mähir (rehmet), nur hem-de durulyk mahsusdyr. Ýylylygyň (mähiriň), ýagtylygyň hem durulygyň nähili manylary bar?! Ýaşayyş diýmek şu üçüsiniň bitewüligi dälmi? Hem-de mundan ruha mahsus bolan nähili atributlary getirip

çykaryp bolarka?!

Jan hakynda pikir ýöredilende, esasy düşüňjeleriň biri «amanat» diýen aňlatmadyr. Munuň iki manysy bar — ol janyň özüni we janyň baş sypatlarynyň birini — onuň wagtlaýynlygyny, karzlygyny-da aňladýar. ^aeýle dünýägaraýyş hem dünýäni şu hili duýuş Gurhandan gaýdýan bolmaly. Edil Magtymgulynyň O. ÖDÄÝEW

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET 141

«Bu derdi» şygrynyň Gurhandan kök alyp gaýdyşy ýaly. Emma Gurhan bilen Magtymgulynyň arasynda birgiden filosofiki hem edebi däpler hem ýörelgeler ýatyr. ^aolar hem şahyryň Gurhana düşüniş aýratynlygyny kesgitleýärler.

Olardan esasysy sufizmdir.

Sufizmiň ruhy hadysa hökmündäki giňligi hem çuňňurlygy, köp öwüşginliligi yslam medeniýetiniň tutuşlygyna giňligine, çuňňurlygyna hem köp öwüşginliligine barabardyr. Ýaşayşyň şahsyýetleýin ýüze çykyşy nukdaýnazaryndan,

sufizm — munuň özi yslamyň barlygy şahsyýet hökmünde göz önüne getirmesidir. Ilki Muhammediň ruhy şahsyýeti, soňra bolsa beýik welileriň — Hudaýyň dostlarynyň, pirleriň, erenleriň şahsyýeti sufizmiň ontologik aýratynlygyny düzýär.

Men Gurhanyň ýokarky aýatlarynyň düýp manysy hakda kelle döwýärin: näme üçin daglar, derýalar, çöller, asman hem Zemin yşgy kabul edip bilmedilerkä?

Muny bir Hudaý bilýär. Ýöne çakym çak bolsa, munuň düýp sebäbi şol mahluklaryň şahsyýet dældiginde, şahsyýet bolup bilmänligindedir. Jany almak, janly bolmak — şahsyýet bolmak diýmekdir. Beýik Magtymguly hatda Älemiň döreýşini-de şol yşk bilen baglanyşdyrýar.

Yşk Älem ýaşayşynyň, müňlerçe, ýüz müňlerçe, millionlarça ýyllap dowam edýän dürli formalý ýaşayşyň esasynda ýatýar. Ýöne şol formalaryň dürli ligini yşkyň inkär edilenligi ýa-da ykrar edilenligi kesgitleýär. Pelegiň aýlanyp durmagy, behişdiň Arşda, dowzahyň Ýeriň teýinde bolmagy — bularyň bary yşgyň işi eken. Diýmek, Älemiň häzirki gurluşynyň, ontologik barlygynyň özi yşkdan gaýdýar.

Yşk — Älemiň asly. ^aeýlelikde, yşk — Allatagalanyň özüniň sypatydyr.

Ýaşayşyň forma köpdürlüliligini Allatagalanyň ýaradan yşgyna Älem ýaşajylarynyň gatnaşygy deslapdan kesgitläpdir.

Ine, Biribaryň beýikligi — ol ýaşayş kanunyny ýaradyp, ol kanuny kabul etmegi-etmezligi, ýaşajylaryň erkiniň, azatlygynyň, saýlawynyň meselesi hökmünde goýupdyr. Jansyz mahluklar şahsyýet dældigi üçin jansyzdyrlar. Emma Magtymgulynyň pikirini yzarlasaň, onuň meseläni goýşuny yzarlasaň, şahsyýetleriň hem tebigatynyň ontologik manyda deň dældigini aňlap bolýar:

*Yşk_eser_etmese, ýanmaz_çyraglar,
Yška_düşse, guşlar_eňrür, gurt_aglar_—_—*
diýýär.

Dagdan, derýadan tapawutlylykda gurt-guşlar janly, ýagny olar hem şahsyýet. Ýöne olar diňe fiziki şahsyýet. Çünki olar yşga düşmäge, ýaşamaga, nesil öndürmäge ukyply bolsalar-da, munuň manysyna düşünmäge — ruhy taýdan önüm öndürmäge ukypsyzdyrlar. Adamdan gaýry biologik jandarlaryň güni, şahyr dilinde aýdanyňda, aglamak-eňremekdir. ^aol agydaň meniň gulagyma olaryň Allatagalanyň yşgynyň pes formasyndan hyýaly zeýrenç eşidilýär. Emma hakyky dert adamyň boýnundadyr. Türkmeniň şu «boýna almak» söz düzüminiň, megerem, soňky nesiller — biz tarapyndan unudylyan täsin manysy bar. Ol — frazeologizm. Frazelogik söz düzümi bolsa emosional hem semantik manylaryň giden bir gatlagyny öz içinde saklamaga ukyply. Ine, türkmen ruhunyň çuňňurlygyny hem emosional barlygyny özünde saklaýan «Görogly» eposynda şeýle sözlemler bar: «Adybeg soltan aýaly bilen ýakynlyk etdi. Aýalynyň boýnunda hamyla galdy». Ylalaşýyň, täsin söz utgaşmasy. Ol utgaşyk ýaşaýyş kanunyny, döreýiş kanunyny açýar. Göwre¹⁴² sinde däl, boýnunda hamyla galypdyr. «Hamyla» diýmegiň özi göwreli bolmagy aňladýar. Onsoň göw-re, göw-üs, köň-ül, göw-ün, köý-nek ýaly sözleriň hemmesiniň bir kökden gaýdýandygyny, hatda «kök» sözünüňem şolar bilen baglanyşklydygyny çaklap bolýar. Megerem, asman manysyndaky «gök» sözi-de şundandyr?! Göw, gök — munuň özi «ýaşaýyş, asyl, döreýiş, sebäp» diýmekdir. Munuň özi «jan» diýmekdir, ýoklukdan barlyga, şahsyýetsizlikden şahsyýete öwürlmek diýmekdir.

Ruhy şahsyýet bolmak tenden azat bolmakdyr, has dogrusy, tenden özüňi tapawutlandyrmakdyr, şu tapawudy aňlamakdyr. Emma tenden absolýut azatlyk mümkin däl — arada ölüm ýatyr. Ölümden aňyrsyny bolsa ten duýgularynyň paýhas gözünüň görşi ýaly ynamdar görmek mümkin däl. Onsoň adama hasrata ulaşýar: «Gaçdy derýa, adam aldy boýnuna, tört ýüz ýyllap çeke bilmez bu derdi».

^aahyryň şu «tört ýüz ýylyny» alym M. Annamammedow Magtymguludan dört ýüz ýyl öň ýaşap geçen Bahaweddin Nagyşbendi bilen baglanyşdyrýar. Illeri bilmedim, ýöne muňa meniň göwnüm «hä» diýenok. Sebäbimi? Sebäbini bir ujypsyzja, görälmäge ähmiýetsizje durmuşyň bir maglumatynda görýärim. «Tört mün tört ýüz» ýa-da «tört ýüz» matematiki anyklygy däl-de, tükeniksizligi ýa-da takmynanlygy aňladýar. Magtymgulynyň dilinde munuň özi «näçe ýaşasa-da» diýmegi aňladýar. Näçe ýaşasa-da, adama jan süýjüsinden doýma, ölüm awusyndan gutulma, azat bolma ýokdur.

Magtymgulynyň yşk konsepsiýasy filosofiki pikir hökmünde, gürrüňsiz, onuň

ölüm, pelek, wagt, dünýä baradaky goşgulary bilen baglanyşyklydyr. ^aonuň üçinem soňkulary ele almazdan, bu meselä degip hem oturmaly däl. Ol ölüm bilen ömrüň dialektiki baglanyşygyna ýeten şahyrdyr.

Alym A. Bekmyradow Magtymgulynyň çeperçilik konsepsiýasyna degişli ajaýyp bir açyş etdi. Wah, ilň edenini sözün çyn manysynda görübilmezçilik etmeli, görmediksirän bolmaly däl-dä!

^aol açyşyň düýp manysy şuna syrygýar: Magtymgulynyň eserlerinde esasy aýdyljak bolunýan pikir soňky bentde beýan edilýär.

Magtymguly, çekseň derdi-dügünden,

Asy bolup, şikat etme bu günden.

Bu ölmek — aýrylmak galypdyr öňden,

Peder bize miras goýmuş bu derdi.

Sen ölüm-aýrallyk derdini çekseňem, närazylyk bildirip, aglap-eňröp, asy bolma — günä gazanma. ^aikat etme bu günden — bu ýerde «gün» aňlatmasy adam ýaşayşynyň filosofiki aňladylmasydyr. Gün sözünüň türkmen dilinde ýaşayş manysy bar: «gün görmek», «gün berenok» ýa-da «gün — güýçliniňki, gowurga — dişliniňki». Adam ölüm bilen gutarýan ýaşayşyny, ömrüni özi boýnuna aldy, bu fiziki kanunalaýyklygy özi boýun aldy. Çünki adamzadyň pederi — Adam atanyň özi şeýtanyň alyna gidip, paýhas agajyndan datmadymy näme? Ölümiň barlygyna şeýdip akyl ýetirmedimi näme?! ^aonuň üçin hemmeler muňa boýun alyk bolmalydyr. Ine, şahyryň yşk konsepsiýasynyň bu bendinden gelip çykýan many şeýledir. Munuň özi islendik adamyň durmuşyna degişli hadysa hem pikir dälmi näme?! Bu taýda hiç hili mistiki ýokundy ýok, bu taýda janly durmuşyň filosofiki umumylaşdymasy bar.

O. ÖDÄÝEW

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET 143

ÜÇÜNJI SÖHBET

I.

Yşk — döredijilik. Magtymgulynyň yşk pelsepesi çuňňurdyr. ^aahyryň bu pelsepesi türkmen ruhunda uly hadysa boldy. Ol türkmenе ylahy yşgyň manysyny ýetirdi hem türkmen ruhuny ylahy yşkyň derejesine çenli göterdi.

Ylahy yşk — bu, ilkinji nobatda, Hudaýyň barlygy hem döredijiligi bilen baglanyşykly yşkdyr. ^aol yşga dahylly bolup bilen ynsan hem bakylykdan paý alýar. Diýmek, ylahy yşk — diňe bir üýtgeşik obýektli — Hudaýa bolan söýgini aňladýan yşk däl. Ol, ilkinji nobatda hem, ahyrky netijede şu söýgüde ruhuň hem ruhlulygyň derejesini we ornuny göz önünde tutýar. ^au uly hem esasy aýratynlygy gözden salmaly däl. Sebäp söýgüde ruhuň şu derejesi hat-da esasy obýektiň Hudaýdan özgerip, özge zatlar bolanda saklanyp bilýär.

Ylahy yşk — baky diriligiň yşkynda bolmak.

^aahyryň «Duman peýda» goşgusynda adam ömrüniň yşky manysy, dünýä yşky bilen ylahy yşkyň arasyndaky düýpli tapawut açylyp görkezilýär. Magtymguly — ruhuň hem diliň çuňňur we köpmanyly, köp öwüşginli hem çylşyrymly hadysasydyr. ^aonuň üçin munda «yşk» aňlatmasy-da dürli-dürli manylary berýär. Ýöne şolaryň hemmesiniň aňyrsynda bir many — hyjuwlylyk, hyruçlylyk manysy ýatýar.

Diýmek, ähli zatlaryň düýp manysy onuň ahyrynda, amalynda kemala gelýär, aýan bolýar. ^aonuň üçin bolsa gerek, türkmen: «Öňüm gelenden soňum gelsin» diýýär. Magtymguly hem zatlaryň hem hadysalaryň manysyny kesgitlemekde ahyrky netijeden — şu prinsipden ugur alýar. Hiç bir zat özözlüginde

mana eýe bolup bilmeýär.

Hyjuwlylyk döredijilikdir. Onda mal ýygnaýan adam dörediji-dä? Elbetde, ýöne ol, Magtymgulyňyň garaýşyça, özi baky ölümüne döretmek bilen meşgullanýar. Ol wagtyň elindäki serişdä öwrülýär.

Hyjuw bolmasa, yşk bolmasa, hat-da adam ömri hem mümkin däl.

Köňül_joşa_gelmez,_til_hem_sözlemez,

Her_ýürekde_yşkdan_köz_hem_bolmasa.

^aahyryň bu genial pikiriniň üsti bilen adamzadyň ähli maddy hem ruhy döredijiliginiň düýp manysyny açyp bolýar. Ýaşayşyň özi yşkyň netijesi hem amal bolmasydyr. Yşka ukyplylykda adamlar Allatagala ýakynlaşýarlar. Hut söýgi adamyň ruhy derejesi we mazmuny boýunça Allatagala bilen bitewi bir sypatlara eýe bolýandygynyň güwäsidir. Ten yşgynyň betnyşanlygy onuň ölümlü närselere ymtylýandygyndadyr. Adam şahsyýeti üçin munuň peýany ýok.

«Duman peýda» sygrynda adamyň bu dünýädäki ömri pasly-bahara meňzedilýär. Nowruz bu ýerde timsaldyr. ^aahyr Nowruzda älemiň jana gelşini, dürli jandarlaryň, gurt-guşlaryň herekete gelip, ýaşayş hyjuwyny ýüze çykaryşlaryny ussatlyk bilen beýan edýär. Dünýä gözelleşýär, dünýä reňk açýar, dünýä durşuna owaz hem hereket, aýdym-saz bolup dur. Adam dünýä ýaşayşyna berlip, soňuny pähim etmezden, ömür sürüp ýörkä, onuň ömri-de edil şol Nowruzy ýada salýar.

Osman_ÖDÄÝEW

(Dowamy_bar)

SÖÝGI_HAKDA_

BÄ^a_SÖHBET

(Dowamy. Başlangyjy žurnalyň geçen sanynda)

Nowruz — dünýä hyjuwynyň bir salymda ýüze çykmagy. Beýle hyjuw özüniň ähli hakykatlygynda şahyra, birhili, şübhelili görünýär. Çünki paýhas oňa «Ýaşayyş entek dowam edýärkä, onuň lezzeti bardyr, emma many bilen lezzetiň arasynda tapawut kändir» diýýär.

Many hakykatdyr. Hakykat bolsa Nowruzyň gutarjaklygynda, seniňem panydan gitjekligiňdedir. Emma ten hakykaty bilen bu paýhas hakykatynyň hersiniň öz «mamlalygy» bar.

Ten_hakykaty_—_lezzetde.

Paýhas_hakykaty_—_manyda.

Ömrüň manysy — Hakyň yşkyny tapmak hem-de hemişelik Hakyň yşkynda bolmak. Munuň özi adam şahsyýetiniň kämilligini kesgitleýär. Adam ömri şahyryň sygyrlarynda iki hili tipe bölünýär — yşky ömür, yşksyz ömür. Birinjisi manylylyk bilen, ikinjisi bimanylylyk bilen häsiýetlenýär.

Manyly ömür — aýkyl ömür, çünki onuň soňy bakylyga sapylýar, bimany ömür ölüm bilen tamamlanýar. Emma bakylyga lezzetli üznüksizlik, hemişelik diýip düşünmeli däl. Munuň özi bakylyga nädogry, mukdar düşünilişi bolardy.

Iman — ölümiň gapma-garşylygy.

Iman — ahlak azatlygy.

Iman — ölümden soňky şahsy dirilik manysynda düşündirilýär. Hindileriň bu baradaky ynançlaryny gürrüň bereýin: janly organizmleriň ewolýusiýasy adama ýetip, tamamlanýar. Adamdan ruhy ewolýusiýa başlanýar. Adam tene mahsus ähli höweslerden hem sypatlardan halas bolup bilse, onuň teniniň içinde daş sypaty boýunça edil şol tene meňzeş ruhy indiuid döreýär. Haçanda ten ölende, ol şahs — sap ruhy, emma adam şekilindäki şahs, bakylyk dünýäsine uçup gidýär. ^aol şahs imandyr.

Adam ömrüniň Nowruzy düşýä meňzeýär. Aslynda, ähli geçmişiň düşýä meňzemek häsiýeti bar.

Ýaşayyşyň düşýügi baradaky syzgy adamda agyr ukudan soň peýda bolýar. Göz önüne getirip görüň, siz ukudan oýandyňyz, emma entek doly aýňalaňzok. Göz ýalpa açylandan entek siz dünýä gaýdyp geleňzok, birdenem, akyl oýanýar-da, bary-ýogy birnäçe salymyň içinde ukudan öňki zatlar hakyda gelýär. Sizi geň bir hili duýgy gurşap alýar, bolan wakalar saňa edil düşý ýaly bolup düşnüksiz syrly täsirçiligini özünde saklaýar. Ölüm müddeti gelende, ömür hem şeýle düşýä öwrülýärmikä?!

Düşý — beýniniň haýsydyr bir sebäbe görä uklaman galan öýjükleriniň birden oýanmagy diýýärler. Onda ömür hem kaza dolandan soň, uklaman galan jan öýjükleri bolmaly!

Nowruz, elbetde, tynsal. Emma Magtymgulynyň tebigata diňe tynsal däl, eýsem Hak yşkynyň hakyky ýüze çykmasy hökmünde garandygyny

aýtmak gerek. Tebigatyň, janly-jandarlaryň, adamlaryň diriliginiň aňyrsynda Allatagalanyň yşky ýatýar. Ol — ähli diriligiň gözbaşy. Bu diňe bir bakylyk manysyndaky

ruhy dirilige degişli dälidir. Hatda wagt hem Allatagalanyň yşkynyň netijesi, onuň ýaradan zadydyr. Wagt şol bir wagtyň özünde dowamatyň üznüksizligidir — ömür bilen ölümiň gezekleşigidir.

«Ýagmyr ýagdyr, soltany» goşgusy bilen baglanyşykly Magtymgulynyň döredijiliginiň durmuşa gatnaşygy babatda bir aýratynlygy bellemeli. ^aahyr öz filosofiýasyny adaty hem janly durmuşdan alnan wakalaryň, zatlaryň üsti bilen berýär. Bu ýaşaýşy düýp many bilen hadysanyň bitewüliginde görkezmekdir. ^aeýle aýratynlyk şahyrana pikire agraslygy, düýpsüzligi, beýleki tarapdan bolsa, janlylygy, täsirliligi berýär. ^aeýle halatda pelsepe durmuşyň hakyky faktoryna, durmuş bolsa çuňňur pelsepewi hadysa öwrülýär. Edebiýata bolan garaýyşlarda, näme üçindir, döredijiligiň şu ikitaraply bitewüliginiň belli bir tarapyna güýçli üns berilýär-de, beýleki bir ýüzi ýatdan çykýar.

Aýdaly, Magtymgulynyň döredijiligi hakynda: öňler-ä bu poeziýany diňe durmuşyň erkin ýüze çykması, şahyrana pikirini hem diliň halky hadysasy hökmünde

görkezjek boldular, indem ony diňe düýp many, durmuşyň içki, astky gatlagyndaky mistika, intellektual elita diýip kesgitlejek bolýarlar. Hakykat, aýdylyşy ýaly, altyn ortalykda — düýp many bilen hadysanyň bitewüliginde.

«Ýagmyr ýagdyr, soltany» türkmen durmuşynda geçmişde giň ýaýran dessury bilen baglanyşykly ýazylypdyr. Baryp gadymy Oguz zamanlaryndada türkmenlerde «Süýthatyn» adyny alan, özem şamançylyk-otparazlyk ynançlary bilen bagly täsin dessur bolupdyr.

Häzirki döwürde bu diňe käbir ýerlerde çaga oýny hökmünde duş gelýär.

Bu dessur berjaý edilende, adamlar düze çykyp, ýygmanyşyp, Hudaýdan ýagyş ýagdyrmagyny diläp ugraýarlar. Türkmenistanyň ygalyň az düşýän ýeri hem jöwzaly, gurak howa şertlerini göz önünde tutanynda, bu dessuryň durmuşy sebäpleri hem gelip çykyşy düşnükli bolýar. Ýöne halkyň dessurynyň gelip çykyşy hem manysy diňe bir tebigy şertler bilen baglanyşykly dälidir.

Bu ýerde halkyň ynanjy hem ýaşaýşy filosofiýasy özünü bildirýär. Süýthatyn, ýagyş ýaganda sanajyny kakýan garry mama türkmenleriň gadymy mifologik garaýyşlarynyň galyndylarydyr. Bu ýerde nähili ynanç hem pelsepe bar?

Munda «Adamyň, halkyň ykbaly asmanda kesgitlenýär, ýaşaýşyň jany hem gönezligi, çeşmesi gökde» diýen ynançly pelsepe bar.

Soňky asyrlarda türkmeniň aňynda «Süýthatyn» ýok, ýöne şahyryň şahyrana ýüreginiň dowamatyna hem duýgurlygyna, halkyň öňki ynançlardyr

dessuryňa mähremligine serediň! «Süýthatyn» bilen «soltanymy» deňeşdirip görüň, bu ikisi tas kapyýadaş sözler, ysdaş, owazdaş sözler. Geçmişň dünýäni duýşuny kalbyňa şeýdip siňdiräýseň, geçmiş ýitende-de şeýdip ýitäýse, düýşe öwrülende-de şeýdip düýşe öwrüläýse! Bu asla ýitme hem däl, bu ýyllaryň her biriniň agajyň baldagyndaky bir aýlawa öwürlmegi ýaly bir zatdyr.

^au şygryň terliginiň hem gözelliginiň diňe bir durmuşy däl, eýsem içki esasy hem bardyr: hut şunda Magtymgulynyň Allatagala bolan garaýşy, baş pelsepesi joşgunly hem bahar çeçekleriniň dürterip çykyşy ýaly tebigy suratda ýüze çykypdyr: Allatagala älemleri döredijidir hem olaryň eýesidir, bütin barlyk ummany onuň adam elinden gelmejek ussatlygynyň nyşanydyr. «Seniň dek Kadyrdan dileg diläriň» — sebäbi Kadyr «gudratly, güýçli hem gurply» diýmekdir. Mynajatyň, dilegiň ähli täsiri şahyrana hem filosofiki pikiriň dartgynlylygyny gazanmakda mynajatyň öz estetiki düzgüni bar: dileg bile ýüz tutulýan obýekt — Allatagala-ha juda-juda beýgelmeli, ulalmaly, dileg edýän bolsa juda-juda kiçelmeli. ^aeýdip, bu ikisiniň arasyndaky uzaklyk gara SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

120

Ýer bilen Ülker ýyldyzynyň arasyndaky alyslyga barabar bolýar, ikisiniň arasyndaky

deňsizlik Ýer bile Gögüň arasyndaky deňsizlige deň bolýar. ^aeýle alyslyk kalbyňa zemini däl heserlenme, şeýle deňsizlik bolsa maýylyk hem saýylyk duýgularyny salýar. ^aeýle ruhy perişanlykdan eseriň estetiki owadanlygy hasyl bolýar.

Ýagmyr — dadyňa ýetişişi suw (boran), ekiniň ýoldaşy, ýeriň ýarany, Allatagalanyň nury. Yslam Allatagalanyň mazmuny hakynda pikirlenende, onuň dünýä bilen arabaglanyşygyny göz önüne getirende, Allatagalanyň sypatlaryna aýratyn üns berýär. Hatda orta asyrlarda «az-zat — as-sifat» — Hudaýyň ady hem sypatlary meselesi hem bolupdyr.

Allatagalanyň sypatlary — wagtyň aňyrsyndaky Älem bilen wagtyň içindäki dünýäniň arasyndaky geçelgedir.

Allatagalanyň sypatlary — bakylygyň bir demlik, çola, emma göz gamaşdyryjy suratda birden görnüp gitmesidir. Bu dünýä Hakyň şol pursatlyk jilwesi gerek. Çünki jöwzadan ýaňa ýaşayşyň eňki gidip, aňkasy aşypdyr, petişlikden ýaňa tot-tozan, kirşen ýeriň arkasyna gatbar-gatbar ýazylypdyr, jahan ölüm ýassygynda ýatanyň demligi kimin daralypdyr. Magtymgulynyň bu teňnelikden ýaňa ölä dönen zeminiň halyny beýan edişiniň täsirliligi tas magiki sözüň güýjüne deňeçer bolýar. Magiki sözüňem güýji onda owadanlyk bilen manynyň akylyňa gelmejek tärlere bile utgaşýanlygynda bolsa gerek. Zemin öli, jansyz. Ony jana getirmek üçin ýeke zat — Allanyň nury gerek. Aslynda,

nur — ot, ýalkym, şöhle bolmaly. Dilimizde onuň şu manysy-da bar. Meselem, günüň nury ýa-da köpmanylylyk netijesinde «ýüzüň nury» diýlibem aýdylýar. Emma nur sözünüň yşyga, ýalkyma öz fiziki häsiýeti, mazmuny boýunça bütinleý gapma-garşy bolan suwy, suwuklygy ýa gary aňlatmagy täsindir. Bu türkmen estetiki, hatda, belki-de, filosofiki aňynyň düýpli hadysasydyr. Megerem, şeýle aýratynlyk mifologiki aňymyzdan gelýär.

Suw — gadymy ata-babalarymyz üçin ylahyň bir ýüze çykyşy, sypaty bolan bolaýmasyn?!

Suw hadysasyna türkmeniň garaýşy üýtgeşik. Hatda ýigriminji asyrda Gurbannazar şahyrda çyg basan gülüň, üsti damjaly gülüň hem otuň estetiki formula derejesine görterilendigini, Nobatguly şahyrda bolsa suwuň hem garyň tutuş şahyrlyk dünýäsini kemala getiriji düzgündigini aýtmak gerek.

Ýagmyr — Allatagalanyň yşky.

Ýagmyr — Hudaýyň yşky, muňa näme, Allanyň «tohumy» diýip düşünmelimi? Beýle göz önüne getirme, ýagny ahyrky netijede Allanyň «dogurýanlygyny» ýa «dogurdýandygyny» tassyklamak uly günä ahyryn?! Onda muňa simwoliki manyda düşünmeli-dä?! Megerem, şeýledir. Ýöne göwnüme bolmasa, şu metaforanyň düýp manysy edil Süýthatynyň özi ýaly şamanyçylyk-otparazçylyk garaýyşlardan kök alyp gaýdýan ýaly bolup dur. Näme bolanda-da, yşk döredijilikdir.

Elbetde, ylahy yşk manysy şeýledir. ^aeýle döredijilik potensialy hem amaly (akty) Allanyň özüne-de, adama-da mahsusdyr. Emma yşk zemini manyda tebigatyň hadysasy hem bolup biler. ^aonda ol kör hyjuwlaryň, akylsyz hem däl duýgularyň simwolyna öwrülýär. Ýöne şol halatda-da ol döredijilik, emma ruh däl, maddanyň hatyrasyna döredijilikdir.

IV.

Yşk_hem_durmuş. Beýik filosof N. Berdýaýewiň bir pikiri diňe bir Magtymgulynyň

döredijiliginde däl, tutuş klassykamyzda, özem diňe bir edebiýat klassykamyzda däl-de, ähli klassyky medeniýetimizde yşk pelsepesiniň manysyna düşünmäge oňat kömek edermikä diýýärin. Filosof şeýle diýýär: «Žizn — strast, ohlaždeniýe O. ÖDÄÝEW

121

strasti daýot obydennost». ^au pikiri türkmen diline geçirmän berýänligimiň dürli sebäpleri bar. Muny, aýdaly, şu görnüşde bermek mümkin: «Ýaşaýyş — yşk, yşkyň köşeşmeginden adatylyk emele gelýär». Emma rus dilindäki «žizn» sözi özüniň aňladýan manylary boýunça kä «ýaşaýyş», “durmuş” bolýar, kä «ömür» bolýar, käte bolsa «jan» bolýar. Kämahal bolsa şol bir wagtda bularyň haýsysyny

aýryp, haýsyny onuň ýerinde goýmaly — biler ýaly däl, sebäbi birbada hemmesinem

aňladýan ýaly bolup durýar.

«Strast» babatda-da edil şonuň ýaly. Ol, bir görseň, «hyjuw», «hyruç» ýaly, bir görseň «yşgyň» özi ýaly. Garaz, şu tykyramalaryndanam, filosofyň pikiriniň özenini okyjy pikir arkaly doly göz önüne getirmese-de, ony duýarlykly-ha bolandyr.

Ine, onsoň klassyky medeniýetimizde yşk ýaşaýyş hyjuwynyň, hyrujynyň iň ýokary derejedäki dartgynlylygyny aňladýan düşünje hökmünde ýaşaýar. Bu, ýaşaýyş, diýilýän fenomeniniň onuň ähli formalaryndaky goýazylygy, onuň çürbaşy. Bu ýaşaýyşyň hem janyň «men» diýen, şahsyýetlige ýeten wagty, şonda güýji dyňzap, gaýraty möwç urýar. Köne şahyrlaryň, asyl, häzirki şahyrlaryňam yşka düşen kalp babatda «deňiz» obrazyny ulanmaklary şol hadysanyň nä derejede joşgunlydygyny, möwçludigini görkezýärmikä diýýärin. Yşkyň gyzgalaňlylygy tüýs gyzan bazary ýada salýar. Beden hem ruhy güýji gaýdyp, yşgy ýatan adamyň ahwalaty sowlan bazary ýada salýar. «Yşk, yşga düşmek» diýlen bu täsin ahwalaty klassyklar däl ineriň mes bolmagyna meňzedipdirler.

Gözlerini gyzardyp, burnuny parladyp, agzyndan ak köpükler saçýan, ýaşaýyş güýji içine sygman, ak maýanyň gözleginde iki-baka çarp urýan, aýaklaryny

ýere urup, ýeri sarsdyrýan bu däl iner adam kalbynyň galagoplygynyň janly suratydyr. Munuň özi adamyň söýmek hem döretmek mütetiniň gelendigini aňladýar. «Ömür» diýilýän fiziologik hem ruhy dartgynlylyga gapdalyndan syn edip: «Bu, dogrudanam, yşk ahyryn!» diýeniňi duýman galýarsyň.

Ömür — ýaşaýyşyň içindäki şahsyýetleýin ýaşaýyş.

Yşk — ömrüň içindäki ömür.

Hut yşkda adam ömri özüniň many intensiwligine ýetýär, yşk sowlandan soň, gugaryş başlanýar: soň adam ýöne ýaşamak üçin ýaşaýar diýen ýaly.

^aonuň üçinem iň manyly ömür tutuşlygyna yşga barabar ömürdir.

Söýgi — duýgy täsirlenmesi. Adamyň ýaşaýyşyň, özüni gurşap alan tebigatyň zatlarynyň hem hadysalarynyň gозelliginden ýaňa ýüregi jigläp gidýär. Onuň kalby örtenýär, jowranýar. Ümmülmez ontologik barlykdaky birje nokatjyk bolan adam kalbyna heserlenme düşýär. Ol elewreýär, özüne ýer tapanok.

Ol öz ýaşaýan sredasyny — sosiumy agyr hossa hökmünde duýup başlaýar.

Onuň ümdüzine tutdurasy, uç-gyraksyz giňişlige çykasy gelýär. Hut şol ýerde ol öz «menini» tapýar. Endige, bimanylyga öwrülen durmuşdan aýra düşmek, aýrylmak hem ýalňyzlykda bolmak kalbynyň jümmüşindäki duýgularyň birden

dömmegine getirýär. Aýralygyň hem ýalňyzlygyň çuňňur manysy bar. Bu solumdan

daşlaşyp, tebigata siňmegi aňladýar. Adamlardan aýra düşýärsiň, adam hökmünde ýalňyz galýarsyň. Adamlar bilen däl, gurt-guşlar, agaçlar, dag-daşlar, çöp-çalamlar bilen ysnyşýarsyň, aragatnaşyga girýärsiň. Munuň özi solumdan düýpgöter tapawutlanýan ontologik bitewüligi kemala getirýär.

^aunuň netijesinde bolsa kalbyň täze üýtgeşikliklere hem sypatlara — metamorfozalara

eýe bolýar. Bu bolsa täze ruhy döredijilige ýol açýar.

Biziň döwrümiziň adamy derwüş köňlüniň şu hili inçeliklerine gaty gödeňsi düşünýär. Edil yşga düşen jahylyň bolşunyň sandan galan garrynyň gözüne

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

122

birgeňsi görnüşi ýaly, ol heserlenmeler bize, birhili, bimanylyk bolup görünýär.

Bu yşga düşmeg-ä beýlede dursun, oňa düşünendenem biz has dünýeçil hem aladaçyl adamlardyrys. Biziň ruhumyzyň tebigaty başga, ol zatçyllyga hem bähbitçillige ýugrulan. Biziň köpimiz hatda jahylkagam, il deňinde hem il gözüne gyzyň yşgyna düşen bolýas. Biz bary-ýogy durmuş gurmak üçin, çaga öndürmek üçin söýüşýäris. Emma munuň düýpsüz hem ägirt uly ruhy hadysa hökmündäki söýgi bilen, yşk bilen hiç hili dahylynyň ýokdugyny, munuň bary-ýogy tebigatyň hem jemgyýetiň kör endikleriniň hem kadalarynyň berjaý edilmesidigini görmeýäris. Söýgi bolsa, ilkinji nobatda, endikleriň hem kadalaryň demir diwaryny böwürmek ahyryn.

Aýralygyň hem ýalňyzlygyň döredijilik manysy bar. Ýöne biziň başgaça dünýäni duýuşly döwrümizde döredijilik üçin ruhy-psihologik manyly aýralygyň hem ýalňyzlygyň baş şertidigini aýtmaly. Sungat hem poeziýa, ylym hem filosofiýa

şol gadymy derwüşleriň ruhy ahwalatlaryndan bize ýeten mirasdyr.

Öz ruhunyň jümmüşine hem mežnun bolup tebigata giden köňül başga bir ruhy şahsyýet bolup jemgyýete gaýdyp gelýär. Çünki ol jemgyýetden has çuňňur hem has giň ontologik birligiň bardygyna göz ýetirdi. Ol barlyk — yşgyň hakyky mekany, yşk meýdanydyr. ^aahsyýetiň täze sypaty — yşk indi onuň üçin möwsümleýin, pasyllaýyn däl-de, ömürlük işdir. Meniňçe, beýik sopular Baýazid Bistaminiň «fana» (panylyk) hem-de Jüneýdiň «baka» (bakylyk) taglymatlaryna-da şu nukdaýnazardan seretmeli.

Fana — adamyň endige öwrülen «menini» ýok etmegi, baka bolsa onuň täze bir «meni» edinmegi. Baka — barlygyň bakylyk jähedine göz ýetirmek hem munyň öz ruhuňa siňdirmek.

V.

Aýal — erkegiň iýmiti. Kābir aşygyň iň ahyrky maksady zenanyň goýny, gujagyndan başga hiç zat däl. Munuň bolsa nämäni göz önünde tutýandygyny düşündirip oturmak bir gerekmi?! Elbetde, «aýal — erkegiň iýmiti» diýlende, muňa gönümel düşünmeli däl. Ýöne öz teni onuň tenine galtaşanda, erkegiň edil iýmit kabul edendäki ýaly lezzet alýanlygyny şeýle çeperçilik tilsimleri gaty oňat berip bilýärler. Muňa ruhy lezzet diýmeg-ä öte geçmek bolar. Ýöne şol bir wagtda-da bu janyň lezzetidir. Türkmen aňynda jan, köňül, ruh düşünjeleriniň özara many mynasybeti hem tapawudy juda çylşyrymly hem gümürtik. Onsoň şunuň bilen baglylykda «köňül» düşünjesiniň many sy çylşyrymlaşýar. Edil şu hili erotiki goşgularda köňlün doly ruhy düşünje bolup bilmejegi düşnüklidir. Köňül ýarym ruhy, ýarym fiziki bir barlyk bolup göz önüne gelýär. Ol tebigy erki we ymtylmalary özüde jemleýär hem-de «ýürek» düşünjesi bilen bir zada öwrülýär. Ýürek hem gan erotiki söýginiň esasy serişdeleri we hereket ediji güýçleridir. Hatda meniň gözüme Kemine ýa Mollanepes şahyryň goşgularynyň owazlylygy hem gandy ýüregiň hereketleri bilen baglanyşykly bolup göründi. Aşygyň ritmi, sözleriň bir owaz aralygynda deň gaýtalanmagy gan çarp urmasyndan, ýüregiň gürsüldisindenmikä diýýärin.

Haý-haý, seniň ýörişiň arslana, şire ogşar,

Ala-ala gözleriň, janymny iýre ogşar,

Halka-halka zülpleriň kemendi dara ogşar,

Örüm-örüm saçlaryň owsunjy mara ogşar,

Her tary başga-başga ot saldy jana zülpüň.

Bu gaýtalamalaryň döredýän ritmiki owazy ýüregiň magşugy görende, hasam galagoplaşýan «dünk-dünki» dälmi näme?!

Ganyň çalt aýlawy üýtgeşik psihiki halaty döredýär. Öz duýgularynyň täsi-
O. ÖDÄÝEW

123

rinden örtenýän, damarlary öňküsinden giňeýän adamyň oýun edesi, şadyhorramlyga

hem çaga ýeňlesligine, has dogrusy, ilkibaşky tebigy ýeňleslige

gidesi gelýär. «Meniň» öz mekanyndan göçesi, bökesi, oýnasy gelýär. Muňa göçgünlik ýa-da humarlylyk diýilýär.

Bu oýun adamyň duýgularyny giňişlige hem erkinlige çykarýar, onuň erkeklik mazmunyny ýüze çykarýar. Elbetde, men panseksualizmiň tarapdary däl. Emma şeýle duýgular we şeýle ahwalat hem ýaşayşyň ýüze çykması ahyryn. Galybersede,

gözellik özüniň gelip çykyşy boýunça, ilki bilen, ten formalaryna hem ten duýgularyna

degişlidir. Diňe soňra ol has çylşyrymlaşyp, ruhy ölçeglere öwrülýär.

Emma ten ymytlalary hem duýgularyň kanagatlandyrylmagy adamyň şahsyýet däl, diňe bary-ýogy indiwiid hökmünde ykrar edilmegidir. Erotiki söýgüde söýgä gatnaşyjylaryň jynsylyk sypatlaryny saklap galýandygyny hem hatda özboluşly suratda berkeýändigini biz beýik filosof Nisşäniň şu sözlerinden görüp bileris: «Aýalyň alnasy gelýär, berlesi gelýär, mülk hökmünde berilmek isleýär, «emlak» diýen düşüňjä öwrülesi gelýär, «eýelik edilerini» isleýär, diýmek, ony alýan biriniň, özüni bermän, tersine, aýaly almak arkaly güýçlenýän, bagtly, ynamly bolýan biriniň bolmagyny isleýär. Aýal özüni berýär, erkek alýar, meniň pikirimçe, bu tebigy ikitaraplylyk hiç hili jemgyýetçilik ylalaşyklaryny bozup bilmez... Çünki söýgi özüniň bütin bitewüliginde, howalalygynda

we göze dolulygynda tebigatdyr hem-de edil tebigatyň özi ýaly, müdimi «ahlakсызlykdyr». Erkegiň söýgüsi hut eýelik etmek islegidir. Filosofyň erkegiň söýgüsine berýän häsiýetnamasynyň nukdaýnazaryndan «oýun» diýen söýgi aktyna seretseň, onda şeýle pikir ýöretmek mümkin: aýal — erkegiň oýnag. Erkegiň oýnasy, oýnap keýp alasy, aýalyň oýnalasy, oýnalyp keýp alasy gelýär.

Hawa, erotiki söýgini häsiýetlendirýän esasy düşüňjeleriň biri keýpdir. Keýp — ten gyjynmasyndan alynýan lezzet. Beden ten gözelliginden hyjuw alýar, şol gözellige ýetmek bilenem hyjuwyny köşeşdirýär.

Erotiki söýgüdäki gözellik ten duýgularynyň täsirine baglydyr. Söýgi şygrylarynda gülüň esasy orunda bolmagy näziklik duýgusy bilen baglanyşyklydyr. Aýal hem gül ýaly, ilkinji nobatda, näziklikdir. Hut şonuň üçinem

türkmen gyzlarynyň adynda iň köp duş gelýän söz «gül» sözüdir.

Emma gülüň erotiki manysy hem bar. Gülüň reňki — gyzyly reňk ýaşayşyň reňkidir. Güli ele alyp, tellerini sypalanyňda, olaryň mymyklygy, näzikligi hem ýumşaklygy ýetişen gyzyň hem ter gelniň beden gözelligini ýada salýar. Gülden — gyzyň boýnundan hem zülpünden gelýän yslyar kükeýär...

DÖRDÜNJI SÖHBET

GÖZELLİK, MÄHIR — Y^aK

Gözellik — mähir yşk, söýgi bilen baglanyşykly. Adamyň adama bolan mähir gatnaşyklary adam ömrüniň manysyny düzýär. Mähir, yşk hem-de söýgi şol gatnaşyklaryň dürli derejelerini ýa-da taraplaryny aňladýar. Özüniň düýp manysy boýunça mähir ählumumy häsiýete eýe. Mähir asyl manysy boýunça ol ýylylygy, güneşi aňladýar. Mähir şol sowuklygy ýeňip geçmäge, ony aradan aýyrmaga mümkinçilik hem purýa berýän serişdedir. Ene-atanyň perzende, doganyň dogana, dostuň dosta, garyndaşyň garyndaşa gatnaşyklary mähire ýugrulan zatlardyr. ^aonuň üçinem mähir adamlar arasyndaky ählumumy

ynsan baglanyşyklarynyň ýoly bolup durýar. Mähir adamlary ýalňyzlykdan, ruhy aýrylykdan halas edýär. Adamzadyň halasgäri bolan duýgy adamyň gadyr-gymmatyny dikeldýär.

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

124

Yşk — ýowuz synag, mähir bolsa bagt.

Ruhy gözelligi dünýäniň manysy, pähim-paýhas, adamçylyk ýaly düýpli ruhy düşünjeler bilen baglanyşyklydyr. «Mähir» hem, «yşk» hem ruhy gözellige degişli hadysalardyr, sebäbi olaryň ikisi-de düýp manysy boýunça ruhy söýgüdür. «Yşk» köplenç akyl ýetirmegiň lezzetini aňladýar.

Adam şahsyýetiniň gymmaty onuň Absolýuta söýgüsinde bildirýär. Munuň özi bakylyga ymtylmakdyr, sebäbi adam Hudaýy özüni ýaradany üçin, onuň bakylygy üçin söýýär. Islendik söýgä dahylly, söýgä mynasyp zat dirilik hem ýaşaýyş bilen baglanyşykly. Yşk — yşyk, mähir — Gün.

^aahyrlyk hem gözelligi bilen baglanyşykly, poeziýa gözelligi aýan etmegiň iň ajaýyp serişdesidir. ^aahyrlyk ene topragyň mährini dabanyň bilen syzmaýdan, Hudaýyň mährini kalbyň içre geçirmekden, adamlaryň mährini on iki süňňüň bilen duýmakdan ybaratdyr.

Yşk — şahyr üçin aýratyn manyly zat. ^aahyr ýaşaýşyň yşkyna düşýär.

Adamyň beden ýaşaýşynyň wagtlaýyndygyny duýdurýan instinkt zerarly baky ýaşaýşa bolan aňlanylmadyk höwes sygyr ýazdyrýar. Hut şonuň üçinem poeziýa bilen köplenç ýaşlyk döwürde meşgullanyp ugraýarlar. Çünki ýaşlyk, jahyllyk diriligiň möwç urýan çagydyr, adamyň has höwesli, joşgunly ýaşayan döwrüdür.

Umuman, «söýgi» düşünje hökmünde mähirdir yşkdan düýpli tapawutlanýar.

Bu üçüsiniň arasyndaky tapawudy iň umumy suratda şeýle görýäris:

mähir — ruhy, yşk — mistiki-sufiçilik manyly, söýgi bolsa erotik manydaky ysnyşykdyr. ^au nukdaýnazardan seredeniňde, soňky döwürde biziň gündelik durmuşymyzda «söýginiň» beýlekilere garanynda has köp ýer tutandygynyň sebäbi oňat mälim bolýar.

Adam ogly söýgüden ýaradylýar. Ol dünýä söýgi bolup inýär, ony ene-atasy, tutuş maşgalasy, goňşy-golamy toý tutup garşy alýar.

Hudaý çagany söýmezlik mümkin däl derejede ýaradypdyr. Goý, ol haýwan balasy bolsun, wagşy ýyrtyjynyň balasy bolsun, barybir, ony söýmän bilmeýärsiň.

Ýaş ene çagasynyň üstünde kökenek bolup, şatlygyny, söýgüsini hüwdä geçirip, gijäniň şirin ukusyny haram edip, aýdym aýdyp çagasyny söýýändir.

Ýaş ata çagasy doglaly bari ýaşayşam, dünýänem, maşgalasynam artyk söýgi bilen söýüp başlandyr. Ýaş çaga dünýä inen maşgala durşy bilen söýgä

öwrüler.

Dünýäde garlawaç ejiz janawar, emma şonuň hem jüýjeli höwürtgisine ýylan ýa ýyrtyjy guş aralaşa, diňe ene-ata garlawaç däl, tutuş garlawaçlar süri bolup ölenini-öçenini bilmän, çagasyny goraýandyr, ýylanyň üstüne hüjüm edýändir, çokýandyr.

“Çagaly öý — bazar...” diýip ýönelige aýdylýan däl. Maşgalada çaga däl-de, ullakan bir gudrat dünýä gelen ýaly, çaga däl-de, begler begi dünýä gelen ýaly uly-kiçi hemme onuň gullugyndadyr. Kiçijik bäbegi gujagyna alyp «Güldi-güldi!» diýip epeý-epeý adamlar çagany ýekeje gezek güldürjek bolup, ýüz gülşüp oturandyr. Çagajyk ulalýança gujakdan düşmez. Ene ony jigeriniň parçasý ýaly edip bagryna bassa, ata ony röwşen Gelejegini gujagyna alan ýaly alyp ezizleýändir. ^aeýdip, çaga kämillik ýaşyna barýar. Çaganyň kemala gelmegi üçin bagyş edilen söýgi, siňdirilen mähir-muhapbet, edilen aladany tonnalap ölçemek mümkin däl.

Kämillik ýaşyna baranyndan soň beýik Taňry ony başga bir Söýgä uçradar. Ol söýgi gudratdyr, ýanar ot. Ynha, şeýlelikde, aşyk-magşuklyk başlanar. Hakyky aşyk-magşugyň alnynda Hudaý özüniň gudrat dünýäsiniň gapy-
O. ÖDÄÝEW

125

syny açar. Ol dünýäniň gapysyndan giren adam hak aşyk bolar. Ol gudrat dünýäsiniň gapysyndan giren adam ýa şahyr bolar, ýa sazanda, ýa beýik aýdymçy bolar, ýa hudožnik. Sebäbi hakyky yşk gudratdyr, ol yşka sezewar bolanlar däliräp, ýeldirgäp söýýärler. Hakyky söýgä ulaşan ýigitler Perhat bolup gara daglary ýarar. Hakyky yşkyň önünde durup biljek güýç, päsgel berjek kynçylyk bolmaz. Gara daglaryň darka ýarylyp Tahyr bege ýol berşi ýaly, islendik kynçylyk hak aşyga ýol berer.

Aşyk-magşuk bir-biriniň wysalynda gowşanynda ýene dünýä toý tutar. Maksadyna ýeten aşyk-magşuk al asmanda guş bolup uçup ýörendir, guw bolup ummanlarda ýüzüp ýörendir. Ýaşayyş — munuň özi söýgüden söýgä barýan ýol.

Beýik Allatagala jümle-jahany yşkdan, söýgüden, mähir-muhapbetden, haýyr-bereketden, gudratdan ýaradypdyr hem-de söýmegiň uly nusgasyny goýupdyr. Nurana Gün mydama mähriban ene ýaly röwşen nuruny saçyp dur. Güne senden hiç zat gerek däl, ol senden hiç zat hantama däl. Ol uzak gün saňa mähir-muhapbet bilen garap güýjüne güýç, söýgiňe söýgi berýär. Gün ýaşdygam asmanda san-sajaksyz ýyldyzlar göz gypyşyp seniň göwnüni göterip, seni hyýallar, arzuwlar dünýäsine gark edýär.

Kowçum-kowçum bulutlar ak çabga getirip, şatlyk-şowhun bilen ýagýandyr. Beýik Allatagala adam ogluna söýgüsini ak ýagyş edip dünýäniň depesinden

eñterýändir. Ýazlar gelip, al asmana älemgoşar çaýylyp, güller seniň göwnüňi göterjek bolup gülüp bakýandyr. Mylaýym ýeller magşuk gyzyň öýmesi ýaly boýnuňa çolaşyp, ýüzüňi sypaýandyr.

Gün lowurdap gyzyp başlar. Ýok, ol ynsana tomsuň güzabyny çekdirmek üçin gyzýan dälidir. Günüň tyllaýy şuglasy, lowlap duran howry adam ogluna, janly-jandara haýyr-bereket getirmek üçindir. Meýdanlarda ýüz-müň hili iriými şler bişip, baglar bol getirer. Dürli otlar-çöpler, dürli-dümen daragtlar miweläp, beýik Allatagala zeminiň depesinden berekedini ýagdyrar! Güýz paslynyň gelmegi bilen jümle-jahan rysgal hazynasyna öwrülýär. Näme iýseň bar, näçe diýseň bar!

Gyş pasly bolsa ýagyş-ýagmyrlar ýagyp, garlar ýagyp, baglar ýapragyny döküp, jümle-jahan dynç alýar. Ol dynç alýar, hem saňa dynç berýär. Toprak garlar bilen ýuwnup täze ýyl üçin hasyl toplaýar.

Gadym-gadym zamanlar tylla Güne ýöne ýerden Hudaý diýlen dälidir. Gün — ýaşayşyň çeşmesi. Gün — mähir-muhapbet, söýgi ummany.

Gadym-gadym zamanlar ýagşa-ýagmyra ýöne ýere Hudaý diýlen dälidir.

Ýagyş-ýagmyr ýaganda ynsanyň-da, ösümlikler dünýäsiniň-de, jümle-jahanyňda ruhy tüzelenýär. Ýagyş-ýagmyr rysgal-bereketdir.

Gadym-gadym zamanlarda ýönelige topraga Ene Hudaý diýlen dälidir. Toprak — baýlygy egsilmeýän hazyna. Ondan näçe aldygyňça, şonça baýlygy köpeliýär.

Gadym-gadym zamanlar ýönelige ýellere Hudaý diýlen dälidir. Ýeller kä adaja öwsüp, kä ýagyş-ýagmyr getirip göwnüňi göterýär. Ýeller pasyllary aýlap dur.

Gudraty güýçli Hudaý dünýäsini söýmez ýaly edip ýaratmandyr. Onuň her bir günü, her bir gijesi, her bir pasly gözəl, owadan. “ahyrlar dünýä döräli bári tebigatyň gözelligini wasp edip gelýär, emma entek hiç bir şahyr Gözelligiň waspyny Gözelligiň özi ýaly kämillige ýetiren dälidir.

Hudožnikler dünýä döräli bári tebigatyň suratyny janly keşpde çekip gelýärler. Emma olaryň hiç biri hem tebigatyň özi ýaly gözəl polotnony döredip bilen dälidir.

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

126

Kompozitorlar dünýä döräli bári tebigatyň pynhan owazlaryny nota geçirip aýdym-saz döredýändir, emma olaryň hiç biri tebigy owaz ýaly kämil owazy döredip bilen dälidir.

Jümle-jahan Hudaýyň ýaradan gudratly aýdymy ahyry.

Öz topragyny söýüp, ezizläp, oňa mähir-muhapbetini siňdirip ekin ekýän daýhanyň hasyl alşam düýbünden üýtgeşikdir. Malyny söýüp, ony öz maly

saýyp bakýan çopanyň hasyl alşam üýtgeşikdir. Öz kärini ýürekden söýýäniň işi bitirişem, öndürýän önümem düýbünden başgaçadyr. Halyçylara üns berip görüň. Olar ullakan halyny alty aýlap ýekeje çitimden çitip, dokap çykýarlar. Eger öz sungatyny söýmeýän halyçy bolanda, ol uzak haly dokap bilmez, sebäbi beýle inçe işler diňe söýgini talap edýär.

Söýmek — munuň özi seniň dünýägaraýşyň bilenem berk baglydyr.

Eger sen düýrmegiň bilen Hudaýa bitýän bolsaň, jümle-jahanyň gözelligi düýbünden başga röwüşde, başga manyda ýaňlanýar. Dünýäni gurşap ýatan başy ak garly daglar tektoniki hadysalaryň netijesinde ýüze çykan daş gaýalar däl. Ýok, olary hut keremli Hudaýyň bendeleri synlap, seýran etsin, ýabany jülgeler, jennetden zyýada derelere aýlanyp gudrata sezewar bolsun diýip ýaradypdyr. Miweli daragtlaryň özi ýöne gögeräýmän, Hudaýym olary bendelerine şirin-şerbetli miweleri bermek üçin ýaradypdyr diýseň düýbünden başgaça mana eýe bolýandyr. Hudaýa ynanýan her bir adam islendik zatda Hydaýyň gudratyny, kerem-keramatyny görmek islär ýaly ony Hudaýyň bendesine bagyş eden serpaýy-peşgeşi diýip düşüner.

Adamyň, dünýäniň ýekeje açary bar. Oňa söýgi diýilýär.

Adam ogly söýüp öz kalbyny, çylşyrymly pynhan dünýäsini açyp, özüniň kimdigine göz ýetirip bilýär. Diňe söýen adam tükeniksiz älemleriň, jümlejahanyň gözelligine bendiwan bolup, çylşyrymly, pynhan manysyna akyl ýetirip biler.

Derwüşleri ýadyňyza salyň: olar Allanyň didaryna hak aşyk bolup, bütün ömrüni oba-oba, şäher-şäher aýlanyp, daglara-düzlere, sähralara-tokaýlara sežde edip ömrüni geçiripdirler. Sopy şahyrlary ýadyňyza salyň: olar obasyny-ilini terk edip, Hakyň didaryna hak aşyk bolup, ömrüni Biribaryň gözelligini, rehim-şepagatlylygyny, geçirimliligini wasp etmäge bagyşlandyr. Ata-babalaryňyzy ýadyňyza salyň: olar garaňky hem gazaply zamanlarda gyrmyzy ganyny döküp, ýaşayşyň abadanlygyny gorandyr.

* * *

«Mähir» sözünüň aslyny yzarlamak bizi taryhyň alyslyklaryna alyp gidýär.

^au sözün gymmaty-da ata-babalarymyzyň gaty gadymy aslymyzyň dünýäni duýşundaky säher howasy ýaly seleňligi özünde saklap galanlygyndadyr.

Sözün gadymy formasy «mihir» bolup, ol otparazlarda Gün Hudaýy bolan Mitranyň adyndan gelip çykan bolmaly. Hut şonuň üçinem mähir türkmen düşünjesinde ýylylyk, mylaýymlyk bilen baglanyşykly duýgyny aňladýar.

Meselem, biz «yssy mähir» diýýäris. Görnüşi ýaly, ilkibaşdan, aslynda «mähir» hudawy manyly ruhy hadysa bolupdyr. Soňraky taryhy ösüşde yslamyň sopuçylyk-mistiki pelsepesi hadysanyň hudawylyk manysyny hasam goýaldypdyr. Adam şahsynyň ikä — ten bile ruha bölünişi ýaly, söýgi hem iki

görnüşde oňlanylypdyr.

Dünýewi söýgi.

Ylahy söýgi.

Dünýewi söýgi — teniň tene, maddanyň madda söýgüsi. Munuň özi sap duýgy faktorydyr. Ten duýgularynyň güýçli bolmagy jynsy söýgä getiripdir.

O. ÖDÄÝEW

127

Beýle söýgi yşgyň iň pes, ýöntem, ilkibaşky görnüşidir. Has düýpli, ruhy hadysa bolan ylahy söýgüden munuň düýp tapawudy — adam aýal jynsynda özünden üýtgeşik alamatlary görýär hem şoňa ymtylýar.

Erotiki söýgi — üýtgeşiklige ymtylmakdan ýaňa döreýär.

Ylahy söýgi — meňzeşlige ymtylmakdan ýaňa döreýär.

Ylahy söýgi diýlende diňe mistiki manyly söýgi diýip düşünmeli däl. Munuň özi ruhy-filosofik gymmatlygy hem çuňňur manysy bolan hadysadyr. Hut şonuň üçinem ylahy yşk manysyny ölüm, ömür, akyl ýetirme, panylyk, bakylyk ýaly filosofik düşüňjeleri bilen baglanyşyklylykda alyp bolýan zatdyr.

Gadymy adamzat zemin adamy bolupdyr. Onuň dünýäni duýşy zemini häsiýetde eken. Hut şonuň üçinem onuň çokunan Hudaýlary-da maddymaterial zatlar — Aý, Gün, ýyldyzlar, ot, toprak we ş.m.-ler. Aýratyn ähmiýet berleni üçin, skulptura sungaty, grafika görüp-eşidilmedik derejede ösüpdür.

Muňa Altyndepeden, Nusaýdan, Marydan gazylyp agtaryşda tapylan gadymy materiallar şaýatlyk edýär. Otparaz ata-babalarymyz ýeri, suwy, howany ylahy bir zat hökmünde görüp, olaryň arassalygyna üýtgeşik üns beripdirler.

Orta asyrlar, şol sanda yslam ruhuň ileriligini ykrar etdi. Orta asyr adamy ruhuň, asmanyň adamy boldy. Ol dünýäni özüne hemdem tutunan gadymy adamdan tapawutlylykda, dünýäden gaçyp, öz içki ruhy kämilligi bilen meşgullandy.

Onsoň onuň içinden ruh ösüp çykyp, älemiň alyslyklaryna aralaşdy.

Gadymy adamyň ruhy — tebigat bilen dialog.

Orta asyr adamynyň ruhy — içki monolog.

Gadymy adamyň söýgüsi oňa tebigata akyl ýetirmäge kömek etdi.

Orta asyr adamynyň söýgüsi oňa özüne akyl ýetirmäge kömek etdi.

Maddy elementler bilen hyýaly birliklere aşyk bolmanyň arasynda şolar ýaly taryhy tapawutlar bar.

^aeýlelikde, söýgi özünüň dürli röwüşlerinde bakylyga ymtylma bolup örboýuna galýar. Türkmen klassyky söz sungatynda ogul idealy-da şonuň bilen baglanyşykly. Ogul — nesliň dowamaty. Nesliň dowamaty bolsa bakylyga yş ýaly bir zat. Muňa genetiki bakylyga ymtylyş diýip aýdyp bolardy.

Oguldyr_döwletiň_başy...

Her_yigüt_ötse_binyşan,

Orny_öçmeli_dünýädir.

Söýgi diňe bakylyga däl, eýsem hakykata-da ymtylma bolup durýar. Ýşk akyl ýetirme hökmünde biziň milli edebiýatymyza, hususanam, milli dessanlarymyza

yzygider suratlandyrylýar. Islendik zada aşyk bolmak, oňa ýüregiňi bermek şol zadyň manysyna akyl ýetirmäge çäksiz mümkinçilik berýär. Adamzat paýhasynyň dürli ugurlarynda söýgi akyl ýetirişiň usuly hökmünde

häsiýetlendirilipdir. Özem akyl, rasional serişdeler bilen deňeşdirilende, ýüregiň, aşyklygyň akyl, göz ýetiriş mümkinçilikleri hem artykmaçlyklary uly hasap edilipdir.

Ylahy söýginiň esasy şertleriniň biri — aşygyň ýalňyzlygy bolmaly. Ýalňyzlyk, köpçülikden çykmak, oňa filosofiki heserlenmelere ulaşmaga, Hakyň didaryny görmäge ýol açýar.

Aşyk bolup düşünýäris bu dünýä.

Aşyklyk — ýüregiňi açmak.

Aşyklyk — duýgularyňy dünýä ýaýmak.

Aşyklyk bile şahyrlygyň ýakynlygynyň ikisinde-de dünýäniň mährini duýmagyň kär hem serişde edinilýänligindedir. Dürli medeniýetlerde, filosofiki ulgamlarda söýgi kulty döräpdir. Bu kult Adamyň ruhy taýdan ýokary galmagyna ýardam edipdir.

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

128

Söýgi — dirilik.

Söýgi — ölüme göz ýetirmek.

^au hili görnüşleri hasam köpeldip bolardy. Adamzada mahsus şeýle söýgi duýgulary türkmen ruhy üçinem häsiýetlidir.

Hudaýa söýgüde — teosoфіýada onuň aýal şeklinde göz önüne getirilmegi belläp geçäýmeli täsinlikleriň biridir. Çünki hut ýerde söýginiň ruhy duýgy hökmündäki esasy iki aýratynlygy ýüze çykýar. Söýgi «bakylyga ymtylma» diýdik. Adamyň bedeni diňe aýal bile utgaşmak arkaly dowamata ýetip bilýär.

Soňra, söýgi — «akyl ýetirme» diýdik. Akyl ýetirme bolsa syrlylyk, nämälimlik bilen baglanyşyklydyr. Ruhy ösüşiň dürli döwürlerinde erkek üçin uly syrlaryň biri aýal bolmagynda galypdyr.

Ýöne biziň aýdýanymyz Hudaýyň diňe poeziýadaky allegorik obrazyna degişli. Umuman bolsa, Hudaý ýaradyjy, Biribar, Älemleriň eýesi hökmünde dürli ýürek joşgunlarynyň, duýgy daşgynlarynyň obýekti bolup durýar.

Söýgi — dünýädäki ähli zatlary biri-birine çatyjy, baglanyşdyryjy halka.

Söýgi — dünýäniň kalbynda jigleme!

Watana söýgi aýratyn orunda durýar. Bu hili söýgi adamyň dirilik hem ömür gymmatlygy bilen baglanyşyklydyr. Watan — adamyň göbek ganynyň daman ýeri.

Watanyň her bir zadyna, predmetine adamyň ömrüniň bir bölegi siňendir.

Adam Watan bilen öz ömrüni paýlaşýar.

Hut şonuň üçinem Watan juda eziz görünýär.

Hut şonuň üçinem Watana söýgi süýjüligi bilen beýlekilerden mese-mälim tapawutlanyp dur. Özem ol söýgi tas islendik adamyň kalbyna mahsus hadysadyr.

Kalp bolsa duýgular menzilidir.

Aslynda adamda kalbyň bolmagynyň özi bir tarapdan söýgi duýgusy bilen baglanyşyklydyr.

Kalp — adam göwresi bilen daşky dünýäniň arasyndaky baglanyşyk söýgi köprüsidir.

Osman_ÖDÄÝEW

SÖÝGI_HAKYND_A_

BÄ^a_SÖHBET

(Dowamy. Başlangyjy žurnalyň geçen sanlarynda)

DUÝGULAR DÜNÝÄSI

* * *

Söýginiň ähli derejeleri biri-birinden hem nämä gönükdirilendigi, hem tebigaty boýunça parhlanýarlar. Bu ýerde söýginiň tebigaty diýenimizde, onda ruhuň, ruhanalygyň gatanjyny, onda iki zadyň — tenden gelýän hakykat bilen ruhy hakykatlaryň mynasybetini göz önünde tutýarys. Bu mynasybet bolsa söýgi derejelerinde deň däl. Umuman aýdanyňda bolsa, söýgi — bu teniň ruhulyga ymtlyşynyň, ruha geçişiniň, öwrülişiniň hadysasydyr. Beýle geçiş, ymtlyş ýetginjeklik söýgüsünde iň az derejede mümkin bolýar. Bu ýerde ten özüniň ösüş kämillik hetdini kemala gelen adam şahsynyň ruhy şekilinde aňlaýar. Juwanlyk söýgüsünde öňkä garanda ruhuň paýy has köpdür. Emma mundaky ruh, ruhanalyk, esasan, durmuşy häsiýetdedir. Bu söýginiň üsti bilen adam özüni durmuşy şahs, jemgyýetçilik ten-ruhy birlik hökmünde aňladýar. ^aonuň üçinem juwanlyk söýgüsi amaly-durmuşy taýdan maşgala gurmak işi bilen berkarar bolýar. Adam ikinji bir adamy (aşygy ýa magşugy) görýär, tanaýar, ykrar edýär. Islendik iki adamyň arasyndaky gatnaşyk bolsa eýýäm durmuşy gatnaşykdyr. Eger juwanlyk söýgüsi juda aňyrdan — metafiziki dünýäni duýuşdan bolsa, bu söýgi soňuna çenli öz belent ruhanalygyny saklaýar we beýik ahlaky mana eýe bolar. Biziň köne dessanlarymyzyň

aşyk-magşuklyk hekaýatlary şeýle belent söýgi barasyndadyr. Olarda aşyk-magşuklaryň eneden bolandan bir-birini tanaýşy, sallançakdan başlap biribirini söýmegi asla-da ulaltma ýa-da ýöne bir owadan edebi tär dälidir. Munda beýik ruhy hakykat bar. Ol hakykat hakyky söýginiň ähli daşky şertlilikleri, jemgyýet, durmuş bilen baglanyşykly şertleri inkär edýänli gindedir. Gyz hem ýigit kim bolsa-da, haýsy ýerden, haýsy maşgaladan, nähili topardan, nähili milletden bolsa-da, aslynda, Alla tarapyn ýaradylanda, biri-biri üçin ýaradylandyr. ^aonuň üçinem olar jennetden kowlansoň, hersi Zeminiň bir künjüne düşen Adam bilen Howanyň onlarça ýyldan soň biri-birini tapyşy ýaly, hökman birek-birege gowuşaýmalydyr.

Söýgi — daşky, şertli, soň ýüze çykan degişlilik ret edip, içki, tebigy, owalbaşky degişliliğe gowuşmakdyr. Juwanlyk söýgüsiniň beýik ruhy manysyda şundan ybaratdyr.

Emma bu hakyky, idealdaky — wysaldaky juwanlyk söýgüsüdür. Beýle söýgi hemmelere däl, seýrek juwanlaryň paýyna düşýär. Ruhy-ahlaky mazmuny belent juwanlyk söýgüsinden başga-da, durmuşa, wagta, şertliliğe ýakyn bolan adaty juwanlyk söýgüsi-de bar. Beýle söýginiň soňy durmuşa, eklenje, günema ulaşyp gitmeklige ýazýar. Söýgi duýgulary pessaýlaşyp, öçüşensoň, munuň hatda şöhwet ýaly zatlar bilen garyşyp gidäýmegi-de bolýan zatdyr.

139

Kämillik söýgüsinde adam şahsy durmuşy şertlilikden çykyp, wagta, döwre, durmuşa bagly bolmadyk, şu dünýäniň düýbüne, dünýä bakylygyna dahylly ruhy ahwalatlara aralaşýar. Adam dünýä gözelligini howaýylyk däl-de, anyklyk, zatlaýynlyk hökmünde görüp hem duýup bilýär. Juwanlyk söýgüsi dünýä bakylygynyň hem gözelliginiň sylarlarynyň söýgi duýgusy arkaly açylmagydyr. Onda ruhlulyk gatanjy, elbetde, öňkülerdäkä garanda has ýokarydyr. Çünki dünýäni diňe ruh bolup we diňe ruhuň maddy şekili hökmünde duýmak, görmek, bilmek mümkindir. Bu görüşde, duýuşda, bilişde esasy serişde bolsa Wagtdyr.

Adam munda dünýä aşykdyr, dünýä bolsa ilkinji hem ahyrky nobatda Wagtdyr. Kämillik söýgüsi adama Wagty maddy barlyk hökmünde duýmaga mümkinçilik berýär. Aslynda, zatlaryň, jisimleriň ýaşayşynyň usuly, täri bolan Wagtda kämillik söýgi duýgusyna ukyply adam üçin howaýylykdan, usullykdan, tärlikden zada — jisime öwrülýär, onuň ikiçäk syrdaşyna öwrülýär. Adam Wagtyň jemalyny görýär.

Bu söýgüde adamyň bedeni hem ruhy bişişen, kämil halatyndadyr. Birmahal — juwanlyk söýgüsünde öz ruhy jübütiniň, taýynyň gözel gyz keşbinde öňünden çykyşy ýaly, kämillikde ynsanyň öňünden Dünýä çykýar. Juwanlykdaky söýgi bir jynsyň — ynsanyň ynsana söýgüsüdür ýagny ol bir jynsyň

çägindäki, bir mahlugyň gerimindäki hadysadyr. Emma kämillikdäki söýgi eýýäm bu hetden geçendir, ol eýýäm bir jynsyň, bir mahlugyň — ynsanyň başga bir jynsa, mahluga — Dünýä bolan söýgüsidadir.

Dünýä bilen ikiçäklik adama dünýäniň, ýaşayşyň nämedigine akyl ýetirmäge mümkinçilik berýär. Adamy hut bedeni — dünýäden alnan toprakdan bina edilen bedeni dünýä tarap çekýär. Ynsan bedeni topragyň, suwuň, otlaryň, şemalyň, ýagmyryň, güneşiň, howanyň janlylygyny hem mährini duýmaga ukyplydyr. Çünki bular bilen bedeniň asylbaşky dili birdir. Sözleşmek, syrlaşmak, ýaşayş gujury bolan mähri alyş-çalyş etmek bolsa diňe şol bir dili bilýänleriň arasynda mümkin bolan aragatnaşyk usulydyr.

Adam ýöne bir jisim, madda däl, ol ruha eýe bolan, ruhlaşan jisimdir, has dogrusy, maddylaşan ruhdur. ^aonuň üçinem kämillik söýgüsiniň ählumumy manysy şundan ybaratdyr: bu söýgi dünýäni ruhlaşdyrmakdyr. Ynsan dünýä aşyk bolmak bilen öz ruhundan oňa ruh goşýar. Ynsan üçin dünýä jansyz ýada ruhdan mahrum närise däl, çünki adamyň özi-de janlydyr hem ruhludyr. Onsoň, daş, ýöne daş däl, toprak, ýöne gum däl, suw ýa howa, ýöne himiki düzümi däl. Bularyň bary janlydyr hem ruhludyr, diýmek, mukaddesdir. Ýetginjeklik söýgüsü ynsanyň özüni; juwanlyk ynsan taýyny — zenany; kämillik bolsa dünýäni mukaddesleşdirmekdir. Mukaddesleşdirip, söýgi aradaky daşlygy, bigäneligi, ýatlygy, nämälimligi, sowuklygy hem tüýsi başgalygy aradan aýyrýar. Söýgi — ruhuň ýaşayş meýdanynyň, ýaşayş barlygynyň giňelmegidir.

Bu — söýginiň ýaşayşa gatnaşygy.

* * *

Her bir söýgi ahyrky netijesi boýunça biriniň ikinji birine gowuşmagydyr. Kämillik söýgüsü adamyň (aşygyň) dünýäge (magşuga) gowuşmagydyr. Emma dünýä nämedir? Adam ogly üçin dünýä toprakdyr. Toprak bolsa adam jisiminiň ene sidir. Dünýä — topraga gowuşmak sözüň hem bu ýaşayş hadysasynyň belli bir manysynda alanynda, soňlulyga, gutarnyklylyga, ýagny ölüme gowuşmakdyr. Kämillik söýgüsü adama ölümiň tebigylygyna, dünýä ýaşayşynyň bir ujudy gyna düşünmäge kömek edýär. Dünýä söýgüsü barada

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

140

şygyr ýazan XX asyr şahyrlarynyň şygrylarynda ölümiň degişli orun tutýandygy ýöne ýere däl. Ölüm bilen baglanyşykly başdan geçirilýän gussanyň süýji hem şirinligi göze ilýär. Diýmek, dünýä bolan söýgi — kämillik söýgüsü, bir tarapdan, ýaşayşyň gозelligini, beýleki tarapdan bolsa, ýaşayşyň ahyrky netijesi bolan ölümiň tebigylygyny hem kanunalaýyklygyny açýan duýgudyr. Beýle söýgä ulaşan adamyň gözüne panylyk asla-da şumluk, ýowuz hem

adalatsyz betbagtlyk bolup görünmeýär. Ölüm bary-ýogy üznüksiz ýaşaýyş aýlawynyň ýekeje bir halkasydyr. Ol ýaşaýyşyň ählumumy petigi, gapmagar şylygy, çykalgasyzlygy, çykgynsyzlygy, gutarmagy däl-de, eýse beýik ýaşaýyşyň içindäki bir hususy zatdyr. Ol ýaşaýyşyň özboluşly ýüze çykmasydyr, onuň üznüksizliginiň, dowamatynyň birje basgançagy, onuň ählumumy bakylygynyň hususy, içki şertleriniň biridir. Edil keseliň bedeniň ýaşaýyşynda tebigy we gutulgysyz bir hadysa bolşy ýaly, ölüm hem ýaşaýyşyň kanuny sypatlarynyň biridir. Dünýäniň gözelligini-de ol ýalana çykaryp bilmeýär, ýaşaýyşy manydan hem gözelligiden mahrum edip bilmeýär. Tersine, ölüm barlygynda, ýaşaýyş özboluşly mana, tagama we gözellige eýe bolýar. Ahyrky netijede hem, tebigata siňip gitmek, aslynda, öz-özüňe dolanmakdyr. Zatlaryň hem jisimleriniň asylbaşky görnüşine gaýdyp barmagydyr. Ine, dünýäni şu hili duýuş kämillik söýgüsiniň aýrylmaz hemrasydyr. Beýle dünýä duýuş adamzada mahsus bolsa-da, ol biziň dünýägaraýşymyzy kesgitleýän düýpli hadysa XX asyrdan öwrüldi.

Bakylyk söýgüsi ynsanyň ömrüniň çäkliliginden, jisiminiň wagtlaýynlygyndan hem gutarnyklylygyndan gelip çykýar. Ynsana ikiçäklik dünýäsi bolan söýgi hemişe gerekdir. Bakylyk söýgüsi onuň bedeniniň tebigat kanunlary boýunça garrap, kem-kemden egbarlaýan döwri bolan garrylykda iň ge rekli ruhy hajatlaryň, dünýä ýaşaýşynyň başga hili çykalgasy bolmadyk ruhy çözümleriniň biridir. Garrylykda ynsana iň tebigy hem oňaly ikiçäkligi bakylyk söýgüsi berip biler. Emma bu söýgüniň özi juda az adama berilýär. Olar öz ruhy-şahsyýet sypatlary boýunça özboluşly hem üýtgeşik kişilerdir. Elbetde, Biribara, ahyrete ynanýanlar köpdür, tas hemmelerde şu ynanç bardyr diýip bolar. Bakylyk söýgüsiniň adamy — munuň özi şol ynanjy sözün hakyky manysynda

söýgi hökmünde ýüreginde göterip bilýän ynsandyr. Özge birleri üçin ol ynanç diňe Allatagala bilen ozaldan edilen şertleşikdir, ýerine ýetirilmeli tas hukuk borjudyr. ^aol sebäpden beýle adamlar haýsydyr bir şertnamany berjaý eden ýaly, özlelerini alyp barýarlar. Ýene birleri üçin ol ynanç hakyt şu dünýäniň işleriniň ahyret meselesine geçirilmegi ýaly bolup görünýär. Üçünji birleri üçin ahyrete gatnaşyk söwdalaşma işini ýatladýar: «Men özüme buýrulan amallary berjaý edýärim, muňa derek Ol maňa jenneti ýaşaýyş berýär».

Saýlantgy ärler ahyrete ýürek duýgularynyň, içki hylwaty söýgüniň mümkinçiligi hökmünde garaýarlar. ^aonuň üçinem olaryň bakylyga gatnaşygy hut söýgüdür. Munda ne sowuk resmlik, ne hökmany-hukuk häsiýetli borçdarlyk, ne-de «sen maňa, men saňa» äheňli söwdakeşlik bar. Olar bakylygyň eli pully müşderileri hem däl, olar bakylygyň eli tyllaly hyrydarlary hem däl, olar bakylygyň eli şertnamaly hyzmatdaşlary hem däl, olar bakylygyň eli petekli

paýdaşlary hem däl. Olar diňe bakylygyň ýüregi aýrallyk hasratyndan hem söýgi umydyndan doly aşyklary. Bakylyk olar üçin diňe bir wada berip hem şertlendirilen mümkinçilik däl-de, eýse gutulgysyz ruhy-köňül hajatydyr. Bu ruhy hajat bolsa bütinleý üýtgeşik zatdyr. Ruhy hajat hökmündäki bakylygy teniň tükeniksizlik isleginden tapawutlandyrmak möhümdir. Ruhy kämil däl kişiler bakylyk diýip özleriniň şu dünýädäki ölümiň barlygy sebäpli tükenikli bolan ten islegleriniň ol dünýäde tükeniksizlige öwrülmegine düşünýärler. Men O. ÖDÄÝEW

141

eli pullly, altynly, şertnamaly diýenimde şeýle tükeniksizligi gazanmak üçin ýürege dahylsyzlykda ýerine ýetirilýän iman şertlerini, amallaryny göz önünde tutýaryn. Elbetde, gürrüň ol amallary hem şertleri inkär etmek hakynda barmaýar. Gürrüň bu ýerde hökmany suratda ýüregiň, kalbyň dahylly, kesgitleýji zat bolmalydygyndadyr. Ýüregiň işi bolsa söýgüdir, söýgi bolsa hylwatlyk hem ikiçäklikdir.

Iman ruhy kämiliň artykmaçlygydyr.

Iman diňe ruhy şahsyýet derejesine ýeten ynsana dahylly gymmatlykdyr.

Iman ynsanyň ruhy şahsyýetidir. Bu şahsyýet ynsanyň beden ölümi bilen gaýtadan döreýän bakylyk dünýäsinde ýaşamaga ukyply ruhy birlikdir. Bakylyk söýgüsiniň manysy-da öz içki ruhy işiň, ruhy-aň-köňül yhlasyň hem amalyň netijesinde özüde şol ruhy şahsyýeti döretmekden ybaratdyr. Bu ruhy şahsyýet ikiçäklikde kemala gelýär.

Aslynda, bakylyk söýgüsi beden ösüşiniň dowamy bolan ruhy ewolýusiýanyň hadysasydyr. ^aunuň bilen baglanyşyklylykda bir meselä — diniň ruhy-gözellik tebigatyna we ruhy-gözellik hyzmatyna ünsüňizi çekesim gelýär. Ruhy ösüşiň özboluşly we uniwersal şekili bolan din ruhy ewolýusion hadysadyr. Ýaşayş agajynyň maddylyk şahasynda pyntyk ýaryp, ruh ilki gunça, soň gül açýar. ^au ösüş döwründe-de din kemala gelýär. Din adamzadyň ruhy taýdan ösüp, dünýäniň hem özüniň geçmişine göz ýetirmäge, ýaşayşyň geljegini önünden görmäge mümkinçilik berýär. Din şekiline girýän ruhy ewolýusiýanyň iň ýokary derejesi bolsa mistikadyr. Çünki mistika — munuň özi Biribar bilen ruhy-gaýybana

ikiçäklik baradaky dünýägaraýyşdyr. Hut mistika arkaly adamzat özüniň düýp mazmuny we ýeten derejesi boýunça dünýäden ýokary galandygyny, Biribara ýakynlaşandygyny aňlap bilýär. Ine, öz mistikamyzy — sopuçylygy alyp göreliň. Elbetde, dürli döwürler hem jemgyýetler bilen baglanyşyklylykda, bu ruhy-pelsepe akymynyň ýörelgeleriniň ýaramaz niýetler üçin ulanylandygy bilen baglylykda, sopuçylygyň ýaramaz, nälaýyk taraplary-da ýüze çykypdyr. Emma men häzir onuň ruhy ösüşiň şekili we tejribesi hökmündäki oňyn, sagdyn

hem hasylly manysy hakynda gürrüň etmekçi. ^au manyda sopusylykda esasy iki mazmun aýratynlygy bardyr. Bularyň birinjisi — tarykat düşünjesi, ikinjisi bolsa öwlüyäler düşünjesidir. Eýse, ýönekeý hem hemmä düşnükli we her bir adam üçin manyly bolan dilde aýdylanda bular näme bolýar?! Munuň özi şu aşakdaky ýalydyr, tarykat — ynsanyň ruhy-ewolýusion ösüş ýoludyr, öwlüyä bolsa şol ösüşi geçen ynsanyň ruhy şahsyýetidir.

Ruhy-ahlak ewolýusiýa iki jähetde bolýar.

Ontogenez we filogenez. Ontogenez — aýratyn alnan ynsanyň ruhy ösüşi.

Filogenez — adamzadyň mistika arkaly ruhy ösüşiniň dowamaty.

Eýsem-de bolsa bular, elbetde, aýdaly, bioewolýusiýa ýaly maddy-jisimi häsiýetli zatlar däl. ^aonuň üçinem bulary rasional serişdeler we usullar bilen subut etmek mümkinem däl. Emma, şoňa garamazdan, ruhy ewolýusiýa obýektiw dowamatdyr.

Mistika adamzadyň bütin ösüşinde örän düýpli hadysadyr. Ol bioösüşiniň öz ornuny ruhy ösüşe berendigini aňladýar. Biribara söýgi we Onuň wysalyňa ymtylma baradaky ählumumy ylym bolan mistika ruhy ösüşinem bütinleý täze basgançagy bolup durýar. Adamzat millionlarça ýylyň dowamynda bioösüşiniň başdan geçirdi. Emma ol özüniň şeýle ösüşini aňlap bilmändir. Ruhy ösüş adamzadyň şeýle ösüşini aňly-düşünjeli başdan geçirýänligi bilen tapawutlanýar. Mistikanyň aýratynlygy bolsa ruhy ösüşiniň öňki basgançaklaryndan tapawutlylykda, munda ösüşiniň maddylyga-biologiki we jemgyýetçilik barlygyna garaşlylykdan bütinleý azat bolýanlygyndadyr. Bu ösüşiniň biz iň ilkinji ädim-
SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

142

lerini ädýäris, mistiki ösüşde biz ýaňy ýörjen-ýörjen bolup ýören kişilerdiris. Onuň näçe mün ýyla çekjekdigini aýtmak asla mümkin däl. Ýöne bir zat belli — şu ösüşiniň netijesinde adamzat häzirkisinden bütinleý başga bir görnüşe geçer. Ol sap ruhy substansiýa hökmünde kemala geler. Ol bakylyk ukybyna, ölmez-ýitmezlige eýe bolar. Çünki ruhy ösüşiniň dowamynda adamzat maddy dünýäniň ähli syrlaryna ýeter, özüniň ýaşayşynda maddy dünýäniň kanunlaryndan doly garaşsyz bolmagy, hatda olary öz maksady üçin öz erki bilen üýtgedip bilmek derejesine ýeter.

Ýöne munuň üçin oňa dünýäni ýaradan Biribaryň razylygyny hem makullamasyny gazanmak gerek bolar. Bu bolsa örän we örän kyn işdir. Bu ýolda iň uly howp — adamzadyň özüni öz eli bilen ýok etmegi bolup biler. Beýle howpuň esasy bolsa adamzadyň bikemallygydyr. Adamzat özüniň içki gapmagar şylyklaryny birinji ähmiýete çykardygysaýyn, bu howpuň hakykylygy artýar. Munuň üçin kämilleşmek we kämilleşmek gerek. Munuň üçin gapmagar şylyklaryň soňuna çykmagy başarmak gerek.

^aeýle gapma-garşylyklaryň esasysy — maddylyk bilen ruhulygyň, dünýä bilen ahyretiň, adamzat bilen dünýäniň arasyndaky gapma-garşylyga nädogry düşünmek, olary mutlaklaşdyrmakdyr.

* * *

Iman — bakylyk söýgüsiniň miwesi.

^au jähetten ruhuň bakylygynyň aýratyn alnan ynsanyň ruhy bakylyga bolan gatnaşygy aýan bolýar. Ynsanyň ruhy bakylyga ymtylmasy iman gazanmakda ýüze çykýar.

Ynsan bedeni fiziki taýdan garrap başlaýar. Beden garraýar, ruh bolsa juwan. ^au ikisiniň arasyndaky çaprazlyk tebigy suratda bakylyk söýgüsini döredýär. Bu ýerden her ynsan bakylyk söýgüsine ukyplydyr diýen many gelip çykmaýar. Özüniň islegleri, ymtymalary boýunça şu dünýä bilen doly kanagatlanýan adamlar bolýar. Olar bakylyk diýibem dünýä islegleriniň tükeniksiz uzaldylmagyndan başga zada düşüňip bilmeýärler. Munuň özi ruhuň bütinleý başga bir barlyk, ýaşaýşyň başga ölçegli şekilidigini duýmazlykdyr. Galyberse-de, dürli medeniýetler, siwilizasiýalar hem şeýle düşüňjede bolup bilerler. Aýdaly, gadymy müsürliler-faraonlar şuna meňzeş akyla gulluk edipdirler. Olaryň düşüňjesine görä, bakylyk bar, ýöne bakylyk diňe ten bilen baglanyşykly. Baky, ölmez bolan jan diňe teniň ýok bolman, ýitmän galmagynda mümkindir hasaplan faraonlar öz jesetlerini mumyýaladypdyrlar.

Gadymy butparazlary alyp göreliň. Köphudaýlylyk döwründe adamlary goş-golamy, at-ýaragy bilen jaýlapdyrlar. Olar bakylyga bir maddy dünýäden başgasyna geçmek diýip düşüňipdirler. ^aonuň üçinem olar hem faraonlar ýaly imansyzlardyr. Imansyzlyk — maddy dünýäden başga hilli barlyga ynanmazlykdyr. ^aol sanda ol Hudaýy-da maddylyk hökmünde göz önüne getirmekdir. ^aonuň üçinem imansyzlaryň, küfrleriň butlara çokunmagy kanunalaýyklykdyr.

Maddy dünýäniň çäkliligine göz ýetiren ynsan maddy däl dünýä — bakylyga ynanç edýär, imanly bolýar. Emma ynsanyň bakylygy bütinleý maddylykdan üzňe göz önüne getirmegi mümkin däldir, çünki gözüň özi-de jisimdir. Netijede, ynsanyň bakylyk söýgüsi öz hakykatlaryny maddy dünýäden alnan şekillerde hyýala getirýär. ^aeýdip, juwanlyk söýgüsünde zenana, kämillikde zenan şekilli dünýä aşyk bolan ynsan, imanda zenan şekildäki hüýrleriň, şeýle-de bag şekilindäki jennetiň aşygy bolýar.

Hüýrler hem, jennet hem söýginiň asylbaşky we hökmany tebigaty bolan
O. ÖDÄÝEW

143

ikiçäkligiň we hylwatylygyň şekile gelmegidir. Emma bular öňki, beýleki söýgülerden

bütünleý başga mazmuny aýan edýärler.

Bakylyk söýgüsinde hüýr hem jennet, bal, şerap akýan aryklar ýaly şekilleriň maddy-fiziologik tebigaty däl-de, ruhy-ontologik manysy bardyr. Olar ruhuň bakylyk dünýäsinde ýaşaýyş şekilleridir.

Iman şolaryň tebigaty, manysy özge barlyklaryň hökmanydygyna ynanç getirmekdir.

Iman yşk bilen baglanyşyklydyr. Yşk iman meselesini täze derejä galdyrýar. Imany şahsyýetiň hususy duýgularyna, kalbyna, ömrüne degişli mesele edip goýýar. ^aonuň üçinem biziň beýik sopularymyz üçin iman diňe şerigatyň däl, eýse tarykatyň hem meselesidir. Yşk — imany ýürek söýgüsi arkaly gazanmak. Munda adam şahsyýeti imany diňe bir daşky amallar hökmünde däl, eýse içki ýürek ynanyjy hökmünde peýda edýär. Daşardan — dürli amallardan gelýän hakykat bilen, içden — Biribara bolan söýgüden gelýän hakykat-ynanç birigip, imany hasyl edýär.

Yşk dünýäniň panylygyna ýürek gözi bilen göz ýetirmekdir. Bütün süňňüň bilen şoňa şaýatlyk etmektir. Munuň özi hakykatyň örän inçe hem gaýtalanmaz şahsy mana eýedigini görkezýär. Hakykata özüňden özge kimdir biriniň başdan geçiren barlygy hökmünde düşünmek, ýagny ony özge birinden eşitmek bir zatdyr, hakykata öz içki ruhy tejribäň hökmünde ýetmek bütünleý başga zatdyr. Munuň özi eýýäm imana öz eliň, öz aýagyň hem öz ýüregiň we öz paýhasyň bilen barmakdyr. Beýle düşünilişdäki iman mizemezdir. Hut şu manyda ata-babalarymyz «Eşiden deň bolmaz, gören göz bilen» diýipdirler. Ýaşyň soňunda, gojalykda bakylyk söýgüsi ynsan üçin beýik peşgeşdir. Ol ynsanyň ruhy taýdan juwanlygyny, işjeňligini we ýaşaýşa söýgüsini üpjün edýär, onuň içki ruhy durmuşyny manyly hem gözel edýär.

Iman diňe bir bakylyk kepili däl, eýse şu dünýäde hem ynsanyň ruhy-ahlak kämilliginiň we görkanalygynyň şertidir. Ýaşlyk hem orta ýaş geçensoň, bakylyk söýgüsi ynsanyň şahsy durmuşynyň hem ömrüniň maksatly we manyly özbaşdaklygyny hasyl edýär.

Bakylyk söýgüsi we onuň miwesi iman her bir ynsanyň Allatagala barýan şahsy, ikiçäklik ýolunyň açyklygydyr. Bu ýolda hiç zat we hiç kim böwet bolup bilmez. Diýmek, bu söýgi Biribaryň ynsana beren beýik artykmaçlygydyr.

Allanyň adyllygynyň hem rehimlilikiniň subutnamasydyr. Ol ynsanyň oýlap tapan däl, eýse Biribaryň ýaradan söýgüsüdür. Bu söýginiň uçguny ýüreginde dörän ynsan Allanyň saýlap alan kişisidir. Beýle ynsanlara gadymyýetde ärler, erenler, weliler diýipdirler. Olaryň gazanan ruhy baýlygy adamzadyň ruhy ösüşiniň beýik netijesidir hem bereketli hasylydyr.

BÄ^aINJI SÖHBET

A^aYKLYK

Aşyklyk menzili adamyň içki ruhy gymmatlyklarynyň içinde aýratyn orun tutýar. Yşka düşmek, aşyklyk beýik öwrülişikdir. Yşk ýöne bir ruhy-fiziologik ahwalat däldir. Yşk hatda ýöne bir ruhy-ahlak dereje hem däldir. Biziň milli ruhuýetimiziň we milli aňyýetimiziň gymmatlygy, ata-babalarymyzyň ruhy-aň gazanany hökmünde yşk ruhy-mistiki hadysadyr. «Mistika» sözüni men bu ýerde tüýs rasional manyda ulanýaryn. Mistika ýaşaýşyň ruhy syrlarynyň adam kalby üçin açyklaşmagydyr. ^au jähetden mistika kalbyň melanholiýasydyr. ^aunda-da onuň ähli artykmaçlyklary aýan bolýar. Melanholiýa heserlenmedir.

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

144

Heserlenme adam kalbynyň kanagatlanmazlygyndan gelip çykýar. Gürrüň haýsydyr bir durmuşy halatlar däl-de, adam aňynyň we kalbynyň ýaşayşa ruhy-pelsepe gatnaşygy barasyndadyr. Adam paýhasy tebigy dünýäniň çäginde daşdaky bir ruhy hadysa hökmünde ýüze çykan gününden bäre adam dünýäniň düýbüne ýetmek hyjuwyna eýe bolupdyr. Muny iki dünýäniň biri-birini tapyşmak meýli diýip atlandyrsa bolar. Ruhy dünýä özbaşdak giňişlik hökmünde kemala geleninden ikinji giňişlik bilen barabarlaşmak işine başlapdyr.

^aondan bäre hem ruhuň kä barlyşmak, käte-de aýrylyşmak hereketinden onuň ösüş dialektikasy emele gelýär.

Aslynda, mistika ýa-da irfan paýhasyň iň inçe ýoludyr. Dünýä akyl ýetirmegiň üç hili ýoly bardyr:

birinjisi — akyl arkaly düşünmek;

ikinjisi — duýgular arkaly aňlamak;

üçünjisi — kalp arkaly akyl ýetirmek.

Bularyň başky ikisiniň mümkinçilikleri çäksiz däldir. Olaryň hersiniň öz kemçilikleri bar. Akyl diňe pikiri, subutnamalaryň berýän hakykatyny ykrar edýär. Emma dünýä, barlyk pikirdir subutnama ýaly serişdeler bilen ýetip bolardan has çylşyrymly hadysadyr. Elbetde, pikir aldamaýar, emma barlyk bilen aklyň çylşyrymlylyk we çuňňurlyk barabarlygy asla deň däldir. Howaýy akyl adam intellektiniň dilidir. Barlygyň dili ondan tapawutly hem has köp jähetli bolup, barlygyň zybynyndan çykýan ähli hakykatlary aklyň dilinde aňladyp bolmaýar. Galyberse-de, aklyň yzyna düşülmegi adamy dünýä bilen bigänelige getirýär. Juda geň galdyryjy zat — paradoks, ýöne akyl ýeke özi gidende, ahyrsoňy nebsiň elindäki gurala öwrülýär, munuň soňy dünýäni peýda görmek meýdanyna öwürýär, aklyň döreden gurallary arkaly adam ýaşayşyň özüni weýran edip başlaýar.

Duýgy bolsa şowakördür hem aldawçydyr. Ten duýgularynyň dünýäniň düýbüne ýetmek hyjuwy salgymyň yzyndan ýetmek meýlini ýada salýar.

Duýgularyň bikemallygy olara daýanýan aklyň hem biweçligine getirýär.

Bu hili çykgynsyzlykdan adam paýhasyny mistiki aňlaýyş alyp çykýar. Mistiki aňlaýyşyň baş serişdesi kalpdyr.

Kalp hersi aýry-aýrylykda bikemal hem birtaraplaýyn bolan akyladyr duýgynyň bitewüleşmegidir. Akyl hemişe giňişligiň, duýgy bolsa wagtyň düýbüne ýetmek isleýär. Diňe kalpda wagt-giňişlik bitewüligine ýetmek mümkinçiligi peýda bolýar.

Akyl şahsyýetlik ölçeglerinden mahrumdyr. ^aonuň üçinem ol adama biparh garaýar, şonuň üçinem ol adama sowuklyk bolup görünýär. Akyl diňe obýektiwlik bilen iş salyşýar. Munuň tersine, duýgy diňe öz içki meýiljiklerine maýyl bolup galýar, netijede, hakykat barlygy onuň çäklerinden aňyrda galýar.

Diňe kalpda içki-daşky bitewüligine ýetip bolýar. Mistika yşk arkaly wagtgiňi şlik, içki-daşky, akyl-duýgy, barlyk-gaýyplyk bitewüligini dikeldýär. ^aonuň üçinem düşünmegiň, aň etmegiň, dünýä hakykatyna barmagyň ýeke-täk dogry ýoly mistiki aňlaýyşdyr. Mistika hakyky däl, soňy boş göwünýüwürtmeleriň toplумы däl. Mistikanyň aň ýetirişiň netijeli usulyna öwrülmeği üçin ýeterlik rasionallaşmagy gerekdir.

XX asyrdan döräp, adamzadyň ruhy ösüşiniň uly hadysasy bolan Günbatar ekzistensializmi mistikanyň rasionallaşmagynyň hadysasydyr. Ekzistensiýa ýa-da türkmençe aýdylanda, heserlenme, hüýlenme dünýäniň hem ruhuň çäklerinden parran geçmäge kalba köp mümkinçilikleri döredýär.

Mistikanyň esasy meselesi yşk meselesidir. Yşk aňlatmasynda barlygyň bitewülik jäheti bar. Adatça, yşk — söýgi, söýgi bolsa diňe ýaşayşyň meselesi O. ÖDÄÝEW

145

diýip düşünilýär. Munuň ylahy däl, durmuşy jähetdäki birtaraplaýynlykdygyna düşünmek üçin irfanyň ahyrky maksady meselesine ýüzlenmeli.

Irfanyň ahyrky maksady şahsy ruhy bakylygy gazanmakdyr. ^aahsy ruhy bakylyga ýetmek üçin ýoluňda duran esasy böwediň — ölümiň nämedigine göz ýetirmek gerek. Diýmek, yşkyň esasy jäheti dirilik däl-de, ölümdir. Beşeri söýgi ýa-da beden söýgüsi diňe ýaşayyş, dirilik jähetine meşguldur. Beden söýgüsi jandara mahsus bolan beden instinktleriň dowamydyr. Hususan-da, aýdaly, şöhwetde jandaryň esasy fiziologik islegi bolan iýmek, özüne siňdirmek meýli dowamyny tapýar. Argyşmak arkaly iki bedeniň biri-birini iýmek islegi adamda gaýybana görnüşde amal edilýär.

Elbetde, gaýybana ýagny gönümel, beden derejesinde däl-de, duýgy, duýgularyňy kanagatlandyrmak derejesinde amal edilýär. Kanagat tapan bedenler ýene biri-birinden gaçganaklamak bilen bolýar. Sebäbi ähli maddytebigy ýüze çykmalary ýaly, duýga berçikmek häsiýetlidir. Duýgynyň kanagatlandyrylmagy

birhili ruhy boşluk we ökünçpisint duýgynyň döremegi bilen
tamam bolýar. Sebäbi ruhy kanagatlanma duýgy kanagatlanmasynyň tebigy
netijesidir. Paýhasly adam diňe şonda özüniň tebigatyň elindäki oýunjak,
serişde bolandygyna düşünip galýar.

Kalbyň serişdesi ruhy ahwalatlardyr we ruhy howalalyklardyr. Yşk dirilik
bilen ölümiň, ömür bilen ölümiň bitewi jähetde göz öňüne getirilmegidir. Yşk
öz höwrüni «iýmek» hereketi däl-de, ölümi aradan aýyrmak, höwrüni «basyp
almak» hereketi däl-de, ölümi ýeňip geçmek hereketi hökmünde häsiýetlenýär.
Bu hereket kalbyň ahwalatydyr. Kalp ruhy heserlenme ýoly bolan ýaşaýşyň
mistiki syrlylygynyň üstüni açýar, ýaşaýşy gözelliglerine aralaşýar. Diňe
ýaşaýşa şeýle düýpli göz ýetirmek tebigy ölümiň ruhy öwezini berip bilýär.
Yşk — ölüme göz ýetirmek ukybydyr, ýaşaýşa o tarapdan, ölüm tarapdan
göz ýetirmek ukybydyr. Aşyklyk ölümiň nämedigini bilip, ýaşaýşa akyl
ýetirmekdir.

Beýle ukyp diňe ylahy aşyklyga ýetdirýändir.

Beşeri yşk ölümiň ol tarapyna çykmaklygy däl-de, diňe ömür-ölüm çäginin
içindäki amallara dahylly bolup galmakdyr. Duýgy derejesindäki söýgüde
adam öz höwre şöhwetini kanagatlandyrmagyň serişdesi hökmünde
garaýar. Munda maksat höwrüni «iýmekdir». Adamyň nazy-nygmatlary
iýip, öz tagam alyş duýgusyny berjaý edişi ýaly, beden bedene gowşanda,
«iýmek» işi jynsy jähetde amal edilýär. Hut şonuň üçinem biziň nusgawy
edebiýatymyzda aşyk şahyr magşugynyň beden gözelliglerini «alma-nar»,
«şirin-şeker», «pisse» ýaly iýmit düşüňjeleri bilen suratlandyrylýandyr. Eýse
bägül, gül ýaly suratlaram ýene bir duýgy — ys alyş diýilýän ten duýgusynyň
möwjüni aňladýar ahyryn.

Ylahy aşyklyk ten duýgularyndan ýokary göterilmekdir. Munda magşuk
şöhwet serişdesi däl-de, özbaşdak şahsyýet hökmünde islenilýär. Beýle
islegiň şerti düşnüklidir. Çünki aşygyň özi, ilki bilen, ruhy-ahlak şahsyýet
derejesine ýetýär, şonuň üçinem ol magşugynyňam şahsyýet bolmagyny
isleýär.

Irfanda yşk, ýagny aşyklyk-magşuklyk gatnaşyklary diňe iki sany ynsanyň
arasyndaky gatnaşyk däldir. Ol adam bilen dünýäniň arasyndaky ruhy
gatnaşykdyr.

Adam külli ýaşaýşy şahsyýetleşdirýär we dünýäge öz magşugy hökmünde
garaýar. ʼu hili aşyklyk heserlenmesi dünýä ýaşaýşynyň syrlaryna we
gözelliglerine,

ýaşaýşyň mährine we bakylygyna bolan maýyllyga getirýär. Aşyklyk
menziline adamda durmuşyň ruhy howalalykdan mahrum adatylygy, endikliligi
syrylyp, adamyň kalby beýik ýaşaýşyň ilkibaşky terligine, eldegmedikligine

SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

10. Sargyt ' 535

146

dahylly bolýar. Adam durmuşda «ölüp», ýaşayyşda direlýär, adam adatylykda ölüp, gudratlylykda we keramatlylykda gaýtadan dogulýar. Biziň nusgawy sopularymyzyň ölüp-direlmek garaýyşlary-da şundan gelip çykýandyr.

Adam tebigatyň we güzeranyň sapyndaky gury sanlygynda «ölüp», ruhuň jemendesiniň hatarynda şahsyýet bolup dogulýar. Beýik akyldarlarymyzyň «dünýä syry», «beýik pikir» diýýänleri-de hiç hili rasional syrlylyk däldir. Olar akylyň däl, ýaşayyş gudratynyň, bakylyk gudratynyň sylarydyr. Bu sylara ýol kalbyň üstünden geçip gidýär.

Nusgawy edebiýatymyzdaky gözi ýaşly, bagry girýan aşyk ylahy pelsepe yşgynyň wekilidir. Ol özüniň panylygyna, ýaşayyşyň bakylygyna göz ýetirmekden ýaña gözyaş dökýär. Bakylyga diňe bakylyga ýetip taý, höwür bolup bolýar. Panylyk bakylyga mynasyp däl, panylyk bakylyga barabar däl. ^aonuň üçinem ol aşyk bakylyk nyşany bolan Allanyň köýünde ýaşayar.

Alla külli ýaşayyşyň bakylyk hem gозellik moduslarynyň ol tarapdan görülmegidir we suratlandyrylmagydyr. Oňa ymtylmak adamda birgiden serhaly, intellektual, ruhy, estetiki, hatda psihofiziologik özgertmeleri ýüze çykaryp, bütinleý başga bir derejedäki şahsyýeti kemal edýär. Onda ýaşayşa başga bir, özboluşly ruhy-kalp gatnaşygy, hylwaty gatnaşyk kemala gelýär. Ol ýaşayşa mähir berýär, şonuň üçinem tutuş barlyk oňa mähribandyr. Bu mähir onuň jisminden däl, kalbyndan inýär. Älem tutuşlygyna onuň mähriban öýi, barça dünýäler onuň watany, barça eýýamlar onuň ömrüne öwrülýär. Ýekeje şahsyýet wagt hem giňişlik taýdan bütin äleme barabarlyk derejesine ýetýär. Munuň özi ekzistensial-mistiki kalbyň eýe bolany adamyň hakyky ruhobelentligidir.

Ol daşyny gurşap alan görüňänu-görünmeýän ululy-kiçili barlyklara gaýybana — ruhy jähetde öwrülip bilýär. Onuň üçin ähli barlyklar — jansyzujanly barlyklar ezizdir, mähribandyr, çünki olar onuň özüdir. Ol özüni olaryň her biriniň durmuşy (ontologik) çäklerinde goýmaga, aňynda olara orun tapmaga ukyplydyr. ^aonuň üçinem oňa ýaşayyşda bigäne, ýat, nämähriban hiç bir zat ýokdur. Ol panylykdan bakylyga geçen kişidir.

Biziň nusgawy aşyklarymyzyň dilinde häsiýetli, agramly aňlatmalar bar.

Olar «döneyin, aýlanaýyn» diýen sözlerdir. Aýlanmak — magşugyňy mukaddeslik hökmünde ykrar etmektir. Muňa başgaça «togap etmek» diýilýär.

Ata-babalarymyz mukaddes ýerleriň daşyndan aýlanyp, togap edipdirler.

«Dönmek» hem şol manydadyr. Mukaddes «Awestada» dünýädäki 12 mukaddes ýurduň ady agzalýar.

Emma «dönmek» sözünüň ikinji bir manysy-da bardyr. Bu many söýgüli barlygyna öwrülmegi, siňip gitmegi aňladýar. Ýaşayşa aşyk bolmak külli barlygyň ähli taraplaryna tänip gitmekdir, her bir närsä dönüp bilmek ukybydyr. Ýaşayyş hut yşkda öz bitewüligini amal edýär. Emma başga bir jynsa duýgy bildirmek entek jandar höwrüne duýgy bildirmäge ukyplydyr. Bu ýaşayşyň diňe ten islegi derejesidir. Diňe adama berlen ruhy-ahlak we ruhy derejelerde aşyklyk menziliňiň aýratynlyklary bardyr. Aşyklygyň ruhy-ahlak derejesinde adam öz magşugyny ýa-da öz aşygyny öz-gymmatlykly şahsyýet hökmünde görýär. ^au-da hakyky ynsan söýgüsüdür. ^aahsyýet ornunda görmek almaga mähetdellik däl, bermäge taýynlykdyr. Özüňe harç etmek däl, özüňi sarp etmäge taýynlykdyr. Baglap goýmak islegi däl, baglanmak töwegelligidir. Onuň saňa degişliliginden däl, eýse onuň hiç bir zada, kişä degişsizliginden lezzet almakdyr. Eýelemek mümkinçiliginden däl, eýse onuň hiç bir zat tarapyndan eýelenmezden ýaşamak mümkinçiligini ykrar etmekden lezzet almakdyr. Çyn aşyklygyň sarp etmek, eýelemek, degişli etmek, baglamak gatnaşyklary bilen hiç hili umumylygy ýokdur.

O. ÖDÄÝEW

147

Çyn aşyk ömrüniň sarp bolmagyndan, barlygyny ajalyň eýelemeginden, özüniň ýokluga degişli bolmagyndan gorkmaýar. Çünki ol bu hili göz ýetirme, aň etme gatnaşyklaryndan ýokary galandyr. ^aonuň üçinem ýaşayşyň çägindeki, gün-güzeran içindäki zatlar-ha däl, ol çäkden we içden aňyrkylygy aňladýan ölümden hem gorkmaýar. Onuň kalby dokdur, onuň gözleri-de dokdur. Gorky diňe birinji — tebigy dogluşa mahsusdyr, aşyk bolsa ikinji — ruhy dogluşyň adamydyr.

Adamyň aşyklyk menziliňi edinendigi onuň ýaşayşynda-da, onuň ölümindede aýan bolýandyr. Bu menzildäki ýaşayyş duşmansyz ýaşayyşdyr. Duşmanly bolmak üçin daşyndan gelýän garşylyk, garşy durmaklyk, içinden gelýän ýigrenç zerurdyr. Bular aşykda ýok, bolubam bilmejek närselerdir. Mejnuny ýatlalyň. Mejnunyň ýolunda garşylyk bar, böwet bar, Mejnunda garşydaş bar, emma onda duşman ýokdur. Çünki onda ýigrenç ýokdur. Duşman daşynda garşylyk sebäpli däl-de, içindäki ýigrenç sebäpli döreýär. Hut ýigrenç garşydaşyňy duşmana öwürýär. Bu dünýä bize dost hem, duşman hem bermeýär, olary özümüz edinýäris. Ine, Nowfylyň esgerleri Mejnuna Leylini alyp bermek üçin söweş edip, gan dökýärkä, Mejnun söweş meýdanynda garşydaş duşman tarapyň ýaraly esgerlerine em edip ýör.

Mejnun çölde aw edip ýören awçylaryň elinden öz zadyny berip, jeren owlagyny halas edýär. Awçylardan Mejnunyň uly tapawudy bar: ol bu dünýä aw awlamaga-da, aw bolmaga-da gelmändir. Ol yşkda ýaşamak hem yşkda

ölmek üçin gelipdir.

Adamzadyň belli bir toplumy bolan awçylar gün-güzeranyň ýaşajysy, dünýäniň ýaşajysy ýa awlanmaly, ýa aw bolmaly. Mejnun ruhuň ýaşajysy. Ol sözün ruhy manysynda söýmeli hem söýülmeli şahsyýet.

Dünýä haçan kämil bolar? Haçan-da mejnunlar, aşyklar adamlaryň arasyndan gaçyp çykyp, çöl-sährada ýaşamaly bolman, durmuşyň özi aşyklyk mekanyňa öwrülende, şonda dünýä gözəl bolar.

Ölüm haçan adalatly hem rahatly bolar? Haçan-da adam ölmezden ön aşyklyk menziline göreňde, adalatly hem rahat bolar. Aşyga, ölüme-de duşman ýokdur. ^aonuň üçinem Isa pygamberiň, Hallajyň, Nesiminiň ölümi aşyklyk nusgasydyr. Isa hezretleri özüni haja çüýlän adamlara rehim etmegi Alladan diläpdir. Eýse wagşy haýwanlardan ar almak ynsaplykmydyr?! Mansur özüne ölüm jezasyny berýänlere gülüp bakypdyr. Çünki «Bular maňa däl, meniň gabygyma — göwräme jeza berýärler» diýip, ol aýdypdyr. Nesimi bolsa jellatlara ýüregi awamak bilen seredipdir.

Aşyk kişide duşman bolmaz. Ol pany ýaşajysa ýa-da ýaşajys panylygyna häsiýetli bolan gapma-garşylyklardan — dost-duşman, ölüm-ömür, söýgiýigrenç we ýeneki gapma-garşylyklardan, aslynda, wagt-giňişlik çatyşygyndan ýokary galan şahsyýetdir.

Bularyň bary-da dogry welin, şu ýerde biziň ruhy ölçeglerimizde bolup geçen möhüm bir öwrülişiňi nygtamak zerurdyr. Nusgawy aşyklykda baş gymmatlyk dünýä ýaşajysynyň çäklerinden aňyrdan ýerleşipdir. ^aonuň üçinem nusgawy pelsepäniň dilini simwolika kemala getirýär. Mejnun garşydaş esgerleri gowy görýär, sebäbi olar Leýliniň tarapyndan gelen, Mejnun jeren balasyny gowy görýär, sebäbi onuň gözleri oňa Leýliniň gözlerini ýatladýar. Mansur jellatlara ýylgyryp bakýar, sebäbi onuň «meni» başga bir barlykda orun alypdyr. Diýmek, nusgawy aňymyzda yşgyň obýekti göze görünýän barlyklaryň aňyrsyndadyr. Bakylyk hem ata-babalarymyz tarapyndan şol ýere — başga-başga barlyklara çykyp gitmek diýip düşünilipdir.

Biziň aşyklygymyz munuň tersine däl, emma bu hili gymmatlyk kesgitleýiş
SÖÝGI HAKDA BÄ^a SÖHBET

10 *

148

ölçeglerinden başga zatlarla daýanyandyr. Edil ozalkysy ýaly, aşyklyk — munuň özi şahsyýetiň bitewüleşmegidir, ýöne nirädir bir ýere çykyp gitmek däl-de, dünýä ruhy-aň taýdan barabarlaşmak üçin bitewüleşmekdir, dünýä ol tarapdan gaýyp gelmek üçin bu tarapdan aýrybaşgalaşmakdyr. Magşuk çäklerden bärdedir. Sözün hakyky manysyndaky aşyklyk bitewüdir, tutuşdyr. ^aol bir wagtda-da ikitaraplaýyndyr. Munuň üçin adama aşyk bolmak külli

ýaşaýşa aşyklyga çenli ösüp ýetişmelidir.

Dünýäniň gözellikleriniň tagamyny bilen adam magşuk gözellikleriniň-de hakyky syrlaryna ýetip biler. Ýogsa söýgi jynsyň — tebigatyň, güzeranyň hem durmuşyň çägendäki zat bolup galar. Tebigat, güzeran hem durmuş çäklilikdir, ýaşaýyş hem barlyk çäksizdir. Başkylyk panydyr, soňkular bakylykdyr. Gyza bolan söýgi tutuş ýaşaýşa, dirilige bolan ruhy ymtylmanyň bir ugry, anyklaşygy bolanda hakyky yşkdyr. Çünki diňe şonda ol eýýäm aňlanylan söýgüdir, aňlanylan ruhy başarnykdyr. ^aonda yşkdaky obýekt-subýekt gatnaşyklary başga hile geçýär: munda obýekt bakydyr — çünki ol älem ýaşaýşydyr, munda sen hem aşyk, hem bakysyň, çünki sen külli ýaşaýşyň syrlaryna hem gözelliklerine dönüp gidersiň.

Aşyklyk menziline bakylyk panylyklaryň mukdar jemi däl. Bakylyk howaýylyk däl.

Bakylyk her bir panylyk pursadynyň täze hile geçmegidir. Bakylyk diňe kalpda we diňe kalp arkaly mümkindir. Biziň köne dessanlarymyzda, aşyk bile magşuk biri-biriniň didaryny gören halatynda, beýhuş bolup ýykylýarlar. Aşyklyk menziline ýetilýän bakylyk kalbyň ýaşaýyş gözelligini görüp beýhuş bolmagydyr. Çünki şonda ol öz wagt-giňişlik çägendən çykýar. Älemleriň çuňlugyna hem giňligine ýetýär.

Bakylyga ýetmek üçin ýeke pursat ýeterlikdir. Bu pursat kalbyňy haýran edýär, şonda sen bu dünýä gelip, ömür sürüp, iň uly bagta — ýaşaýşa dahyllylyk bagtyna eýe bolandygyňa düşüňip galýarsyň.

Tebigat, güzeran hem durmuş adamyň aýagyndan ýapysyp, ony aşak çekýär. Tebigat ten ýaşaýşyna, güzeran jan ýaşaýşyna, durmuş bolsa gury san ýaşaýşyna tarap çekýär. Adamyň mundan ýokary galyp, hakyky Adam bolmagy üçin barlyga ymtylmagy gerek. Bu gereklik aşyklyk menziline ruhy taýdan belli-külli amal bolýar. Adam şonda külli ýaşaýşyň depesine çykyp, şol ýerden ruhy gözleri bilen älemiň nurly hem nursuz alyslyklaryna bakýar.

Aşyklyk dert hökmünde görkezilipdir. Bu dogrudyr. Emma munuň dogrulygyna dogry düşünmek gerek. Aşyklygyň derdi ruhuň kämilleşmek ýolundaky dert-azaplardyr. Aşyklykda adam özüniň heýkeltaraşydyr, özüniň zergäridir.

Aşyklyk menzili sungat menzilidir. Sungat diýmek bolsa özüni döretmek diýmekdir. Döretmek, ilki bilen, öz artykmaçlyklaryňy, gerekmezlikleriňi aýyrmak,

soňam gerekli sypatlary edinmekdir. Hut melanholiýa diýilýäni-de özüni kämilleşdirmek zerurlygyny jana-jan zerurlyk hökmünde aňasty duýmakdan döreýändir. Aşyklyk hetdine, aşyklyk menziline gadam goýup, adam bakylyk owazlaryny eşidýär.

Indi oña kāmıllık elýetmez bir zat dāldır. Aslynda, kāmıllıgıñ deslapky şertiniñ özi-de aşyklyk ukybydyr.

Osman_ÖDÄÝEW